

Ker

Revista del Grup de Recerca de Cerdanya

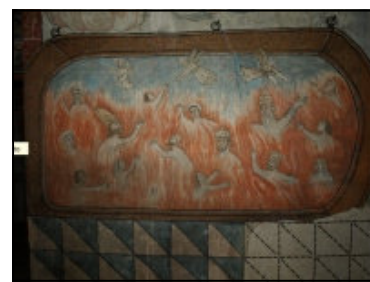

Núm 5, 1r semestre de 2012

Cremalloles

Foto: Josep Ballarà

Índex

Pàg. 1. Portada.

Pàg. 2. Índex. Editorial.

Pàg. 3. De moixerons i moixerigues (Oriol Mercadal / Pere Valiente)

Pàg. 6. Lo Minyó de Montellà (Manel Figuera)

Pàg. 12. Els frontals d'altar romànics de Cerdanya (Alfred Pérez-Bastardas)

Pàg. 17.- La recuperació de la memòria oral al municipi de Prats i Sansor (La Cerdanya): Els exemples del turó de Montlleó i de les mines de lignit de Sansor (Neus Ballbé)

Pàg. 25.- Llocada Nomophilaqueica (Alfred Pérez-Bastardas)

Pàg. 34.- La recepción de lo nuevo (Juan Jesús Aznar)

Pàg. 36.- A l'ombra. L'infern de Sant Climent de Talltorta (Sara Aliaga)

Pàg. 38. Contraportada.

Editorial

Després d'un any d'absència per causes alienes a la redacció, tornem amb energies renovades amb un nou número de la revista electrònica KER, del Grup de Recerca de Cerdanya.

En aquest número podreu gaudir d'un article sobre els moixernons i les moixerigues; d'un sobre el mític bandoler cerdà "Lo Minyó de Montellà"; d'un altre sobre els frontals dels altars romànics de Cerdanya; d'un altre sobre Montlleó i les mines de lignit de Sansor; de la curiosa "Llocada Nomophilaqueica"; un altre sobre el Museu de la Tècnica de l'Empordà i un "A l'ombra" sobre les recentment recuperades pintures de l'església de Talltorta al municipi de Bolvir.

Una novetat important d'aquest número és la creació d'un consell científic, encarregat de supervisar els diferents articles segons les especialitats de cadascú, cosa que creiem que li donarà una major serietat i solvència a la revista.

Esperem que gaudiu dels continguts d'aquesta revista. Us recordem també, que si voleu contribuir-hi amb un article de caràcter científic o divulgador, preferentment relacionat amb la Cerdanya, només cal que ens el trameteu per correu electrònic a l'adreça:

grup@recercacerdanya.org

Salutacions cordials,

Enric Quílez i Castro

President del Grup de Recerca de Cerdanya

COMPOSICIÓ DEL CONSELL CIENTÍFIC DE 'KER'

Enric Quílez	President coordinador
Gael Piguillem	Física
Joan Carles Pereiro	Geologia
Manel Figuera	Geografia i Llengua catalana
Abel Queralt	Meteorologia
Albert Garcia	Biologia
Ferran Lloret	Botànica
Josep Ballarà	Micologia
Ramon Vidal	Zoologia
Jordi Dalmau	Ornitologia
Jordi Dantart	Lepidopterologia
Enric Subirats	Medicina
Oriol Mercadal	Arqueologia, Prehistòria, Història Antiga, Antropologia
Oriol Olesti	Arqueologia, Història Antiga
Alfred Pérez-Bastardas	Història
Carles Gascón	Història medieval
Lluís Obiols	Història moderna
Jordi Viñas	Arquitectura
Carles Pont	Sociologia i Comunicació
Maquetació	Nati Balada
Revisió general	Oriol Mercadal, Enric Quílez

De moixerons i moixerigues

Per Oriol Mercadal i Pere Valiente.

Per elaborar aquest article hem escollit una part del nostre treball de recerca relacionat amb dos dels bolets de primavera més apreciats culinàriament a Cerdanya. Per contra, no entrarem en les seves característiques ni taxonòmiques ni tampoc gastronòmiques, sinó en els noms que reben a la nostra contrada i l'anecdòtic que d'ells se'n deriva.

El "germà" gran dels dos és l'espècie *Calocybe gambosa* (Fr.:Fr), del qual els noms documentats a la nostra contrada resulten poc variats: **moixeró**, **moixeró de primavera** i **moixeró de primavera**, per bé que l'anàlisi etimològica dels mateixos presenta un cert interès.

Moixeró (*Calocybe gambosa*)

Foto: Josep Ballarà

Moixeró o **moixeró** són els noms que rep un bolet agaricaci que creix fonamentalment als prats i erms, en ocasions associat a alguns arbusts, el qual presenta una flaire ben característica i una coloració que pot oscilar entre el blanc pur i el marró tot passant pel marfil, el crema i l'ataronjat. Es tracta d'un mot clarament preromà i de soca indoeuropea, potser cèltica, el qual estaria emparentat amb el grec. L'arrel del micònim és comuna a diversos dialectes; entre ells, l'aragonès (*muxordón*), el gascó (*moucharnou*) i el llenguadocià (*bucharnoun*), i derivat d'això els lingüistes li suposen una base en *muskernon-*, una variant formativa del tipus *muksarion-*, d'on haurien sortit tant les paraules franceses *moisson* (antic), *mousson* (modern), el *moussairou(n)* provençal i llenguadocià, el *moixeró* del català dialectal i fins i tot el *mushroom* anglès (l'equivalent del nostre mot genèric "bolet").

Pel que fa a la documentació escrita, tenim constància d'un escrit merovingi del s. VI – per bé que amb una interpolació del s. XI – on ja apareix el mot *mussiriones* tot referint-se a una classe de bolets. Malauradament, el primer document català on hi surt quelcom de similar és molt tardà, del 1762, i d'altra banda, el primer lexicògraf que recollí aquest mot, en 1840, definia els muixarnons com uns "bolets molt petits que es posan en los guisados, setas", tot relacionant-los amb la nostra cremallol o moixeriga (*Marasmius oreades*) i no pas amb el moixeró pròpiament dit. Coromines diu que en els anys 30 del s. XX la gent de muntanya distingia el moixeró del xampinyó "bàsicament per fer-se en els obacs i en rodalets amb forma de mitja lluna, on es veu l'herba més fosca" i, evidentment, també de la carmanyola –"són molt diferents i molt menys corrents que aquestes".

En relació a la topografia comarcal, el nom d'aquest bolet presenta un ús molt generalitzat, que abasta totes les sub-

comarques cerdanes (Baridà, Batllia, Baixa i Alta Cerdanya), amb l'única diferència que es pronuncia amb una o dues *r* segons els diferents indrets. Joan Coromines diu a la seva obra que a l'Alta Cerdanya (Er, 1959) definien els moixerons com a "xampinyons de París" i els relacionaven amb les "corrioles". Aleshores, a Matamala (Capcir) en deien "moixerons" i a Angostrina els descrivien com "un bolet gran, blanc i de primavera, però diferent dels moixerons barcelonins" –coneguts per corrioles aquí (o "carmanyoles" segons un altre informant, fill de Llúvia) i com a "corriolera", la moixeroneira. El sufix -arró, amb *rr*, hom pensa que és més propi de la Catalunya septentrional i ponentina. En definitiva, hom conclou que aquest nom, comú a tots els llenguatges romànics d'ambdós vessants del Pirineu, ha de ser antiquíssim i per descomptat clarament preromà.

Cal afegir que tant a Cerdanya com en altres comarques, diferents noms d'espècies botàniques també presenten aquesta mateixa arrel (moix-); alguns exemples en són la moixera (*Sorbus aria*), la moixera de guilla (*Sorbus aucuparia*) i la moixereta (*Rhododendron ferrugineum*) –l'abarset o talabard cerdà també conegut sota les formes, més esteses, de neret i gavet. I també alguns topònims locals com les serres de Moixeró i la Moixa, ambdues situades entre la Tosa d'Alp i la serra del Cadí.

També hem sentit moixeró, amb *n* intercalada, però és una variant aliena a la nostra contrada.

Finalment, val a dir que a la comarca altres espècies de bolets, que tant creixen a la primavera com a la tardor, també reben el nom de moixeró; hi podem esmentar els del gènere *Leucoagaricus* i les espècies *Clitopilus prunulus* i *Clitocybe nebularis* (conegut com a moixeró de tardor o moixeró de bosc). Però cap d'ells no assoleix ni la qualitat gastronòmica ni el coneixement popular del "veritable" moixeró (*Calocybe gambosa*), ni tampoc fan patir com aquest als que coneixen els seus amagatalls.

L'altre espècie que analitzem aquí és ***Marasmius oreades* (Fr.:Fr)**, bolet amb un barret que presenta una textura i color similars als de cuir, i un peu fibrós que permet ser retorçat diversos cops sense arribar a trencar-se. En resulta molt més "sucós" des del punt de vista etimològic, atès que els noms documentats a la contrada són molts i variats: carmanyola, cremallola, corriola, carrerola, clavellola i moixeriga. Passem, doncs, a analitzar la seva **etimologia i significat**, així com la relació topogràfica:

Sobre el mot **carmanyola** o **cremallola**, Coromines el feia derivar del *carmagnol* francès, tot referint-se a un soldat de la primera República francesa i també al jec d'uniforme que hi duïen. I també del mot francoprovençal *carmagnòla* o *carmignole*, que donava nom a una gorra o cofadura arrodonida emprada des del s. XV. Alcover el relaciona igualment amb una antiga gorra o barret de forma rodona, ja documentat el 1466. Més modern seria el concepte de "carabassa" o "cantimplora".

Però en relació al primer nom, hem pogut esbrinar que igualment fou una dansa francesa de la fi del s. XVIII, un joc i alhora un cant revolucionari compost i difós a París a partir del 1792. Sembla ser que quan es ballava de forma "oficial" es feia en rodona, mentre que quan el jovent ho feia més informalment i amb un to reivindicatiu, s'agafava del braç per parelles i dansava tot cantant pel carrer amb un abanderat al front.

En realitat, però, sembla que l'origen del mot "carmanyola" prové d'un tipus de jaqueta pròpia de Carmagnola, petita població situada a la vora del riu Po, i vestida pels obrers piemontesos. Tenia un faldó curt, un gran coll i diverses rengleres de botons metàl·lics. Aquesta, estesa per la Provença a partir del s. XVII, passaria a ser jaqueta de cerimònia dels pagesos de la Savoia, que la duïen els dies festius quan també ballaven "la carmagnole". Temps després hauria estat portada a París pels revolucionaris marselesos, que entraren a la capital tot cantant una cançó de guerra per a l'armada del Rin. Podria ser l'origen de la Marsellesa – l'actual himne nacional francès, adoptada després els jacobins, l'uniforme dels quals era completat amb una armilla tricolor i una gorra vermella.

El terme "carmanyola" també designa un ball rodó i un cant, els quals es van posar de moda amb una rapidesa prodigiosa. Atribuïda a un tal Birard (o Birand), la cançó va constituir per

Cremalloles

Foto: Josep Ballarà

ella mateixa un contrapunt vocal al cruixit de la guillotina. Estava formada per tretze complets que tenien per tornada la següent lletra:

"Dansons la carmagnole,
vive le son, vive le son.
Dansons la carmagnole,
vive le son du canon."

"Dansem la carmanyola.
visca el so, visca el so.
Dansem la carmanyola,
visca el so del canó."

La moda d'emprar aquesta cançó diuen que cessà a partir del 9 de Thermidor, prohibida per Napoleó I Bonaparte. Malgrat això, no ha desaparegut del tot del folklore popular i encara ressorgeix de tant en tant.

El que ens interessa destacar és que tots els elements relacionats amb el mot presenten la forma circular (una gorra, un

La dansa de la Carmagnole

estri per guardar el menjar, una cantimplora i, sobretot, una dansa), de tal manera que la nostra hipòtesi els relaciona amb la rotllana i s'identificarien amb l'erol que sovint dibuixa aquest bolet al prat. En aquest sentit, alguna informant també ens ha parlat de contes de fades, les quals dansen en rotllana, i les relaciona amb la seva sobtada aparició.

El nom **cremallola** sembla ser una evolució en la pronúncia, de caire popular i local, de l'original "carmanyola". No hem trobat un ascendent etimològic lògic que pugui ésser relacionat amb el bolet, atès que tant l'arrel com els sinònims coneguts (crema, cremalls, cremalló, cremallers...) tenen relació amb el fet de cremar i precisament és un bolet que no apareix als indrets cremats dels boscos, les carboneres o les escombreres, com sí ho fan altres espècies primaverals. Aquest nom el documentarem a Valltova (Éller i Meranges) i al mig de la plana, invariablement emprat amb "carmanyola" o "carmallola".

En relació al mot **clavellola**, pensem que podria tenir a veure amb "clau" (del llatí *clavis*), sobretot per una certa similitud amb els antics claus fets de ferrer, amb una cabota grossa i irregular, com amb petites depressions. Per un altre costat i curiosament, Coromines diu que tant a l'Alta Cerdanya com a la Baixa, va sentir moltes vegades el mot "clau" –i els topònims corresponents, com la Clau a Vallsabollera, el camp de les Claus a Er, etc.– aplicats a un entrant d'una propietat o terme en una altra, a mena d'illa o enclau –en francès *enclave*. Així, hom deia "aquest camp fa claus –o entrants en forma d'una clau– o bé, en francès, *enclaves*" (1959). El bolet també descriu un cercle o mig cercle, a mena d'entrant o ferradura, obert només per un sector o tram.

En darrer terme, tampoc no podem descartar que derivi de clavell. La identificació d'aquest bolet amb alguna de les flors de la planta del gènere *Dianthus* ens sembla possible i fàcil, per quant la gent del país montà coneix bé tant el clavell deltoïde i el "clavell de pastor" (*D. hyssopifolius*) com altres. S'ha de reconèixer que en els exemplars més grans i oberts s'observen unes estries que acaben d'apropar el bolet a la forma d'aquests clavellets de muntanya. Cal destacar la unitat d'aquest nom pel que fa al territori cerdà, tan sols circumscrit a la rodalia de Meranges.

El mots **corriola** i **carrerola** tindrien el seu origen en la paraula "corriol", en el sentit d'un sender, que derivaria del llatí *currulus* (diminutiu de *currus* = carro). Coromines diu que "corriola" és una paraula molt tardana, de la fi del s. XIX, i gairebé restringida a l'àrea barcelonina i el NE català. Al Capcir se sent dir "corriol", forma emprada també a bona part de Lleida, mentre que a l'Alta Cerdanya ja en deien "corriola". Estaria relacionat amb els mots carro i rodera, senyal permanent que acaben deixant les rodes en un camí en passar d'una forma continuada. Al Rosselló en diuen "corrioletes", derivat segurament de "carreretes", mentre que a l'Alt Pirineu sentim "carreretes". Coromines pensa que "carrerol" podria ser la forma primitiva d'on sorgiren "carriol" i "corriol". Segui com sigui, la relació entre el senyal que deixen els carros o els caminadors –senders– i la traça vegetal, més fosca i a manera de camí, on creix aquest bolet, resulta evident. Personalment, hem sentit "carrerola" a Martinet i Aràns, i corriola, corrioleta o carrioleta a l'Alta Cerdanya; alhora, una informant ens va fer saber que una seva tia –queera filla d'Eguet i tenia 80 anys el 1950–, sempre havia dit "corrioles", l'equivalent al castellà *senderuelas*.

Finalment, vam recollir el nom **moixeriga**, un mot que només l'hem trobat escrit relacionat amb algun topònim –com el barri de *Moixerigues* a Santa Maria de Palautordera; amb altres noms similars, com el de muixeranga, dansa conservada al país Valencià, no li veiem una afinitat possible i sí, per contra, amb el mot moixerina.

De ben segur cal relacionar aquest micònim amb moixeró, segurament per créixer ambdós bolets en hàbitats similars i tot seguint una traça vegetal que fa corriol, rotllana o erol. Curiosament, la paraula es circumscriu a la vall del riu d'Aràns i poc més (Músser, Aràns i Lles), i aquí tant moixeró com moixeriga es pronuncien i s'escriuen amb una sola *r* –i no pas amb dues (moixeró) com en altres indrets de la comarca. És possible que es tracti d'un arcaisme desaparegut en altres llocs.

De tot això en podem extreure unes **conclusions topogràfiques** ben interessants: Així, mentre a l'Alta Cerdanya i el Capcir el nom emprat originàriament ha estat el de **corriola** o

Corrioles o moixerigues
Foto: Oriol Mercadal

corrioleta, a la resta de la comarca hem recollit **carmanyola** i **carmanyola d'aiga**, sobretot al sector de la Batllia de Bellver i la plana de la Baixa Cerdanya – i cal afegir-li encara una “carmanyola de les costes” escoltada en altres llocs, com Éller. Per contra, a les diverses valls de la solana de la Baixa Cerdanya el seu nom canvia; així, a Meranges enregistrarem “**clavellola**”, mentre que en altres pobles de la Valltova –o vall del riu Duran– se la coneix més aviat per “**cremallola**”, per bé que també fan una petita distinció entre la “cremallola” i la “carmanyola d'aiga”. A Guils –segurament per lligam geogràfic amb l'Alta Cerdanya a través de la vall del Querol– també hi sentim “corriola”, al costat de “cremallola”. Segre avall, a l'alçada de Martinet, ens van fer saber que li deien “carrerola”, terme estès fins a Travesseres, però que sobtadament a la rodalia de Músser i Aràns es perd o deixa de ser majoritari, i on el mateix bolet passa a denominar-se “**moixeriga**”; i allà, curiosament també es fa la diferència amb una “**moixeriga d'aiga**”.

Coromines anomenava aquestes dues espècies o tipus de bolets moixernons i carreretes, i per contra diu haver sentit “carmanyola” a Ger (1935), “carmaiola” a Grus (1960) i “carmallola” (1968) en altres indrets de Cerdanya. D'altra banda, assegurava que “corriola” i “corrioleta” són propis de l'Alta Cerdanya i del Capcir, fet confirmat per nosaltres mitjançant el testimoni d'informants d'Èguet, la vall del Querol, Er, Ocejá, Llivia i Cereja.

El fet que aquest bolet sigui ben conegut arreu es deu a que creix en llocs oberts i normalment treballats (com els prats de dall, les pastures montanes, etc.) i és fàcilment identificable i de bon collir; això facilità el fet que la gent del país li atorgués un nom propi segurament des de fa segles, malgrat que no en tinguem constància en la documentació escrita.

Ara bé, el més curiós és la gran varietat de noms existents

Cremallolera
Foto: Oriol Mercadal

Moixerronera
Foto: Oriol Mercadal

en un territori relativament reduït; no obstant, el més significatiu no és aquesta varietat de sinònims, ja que també s'empren altres noms indiscutiblement vinguts de fora (com cama-sec, carrereta, moixernó...), sinó que els noms locals s'identifiquin amb unes unitats geogràfiques tan ben delimitades, molt vinculades a les valls i la es subcomarques actuals. En aquest cas, veiem com a la plana el bolet rep bàsicament un únic nom o varietats del mateix (carmanyola, carmallola), mentre que a les diferents valls o zones de muntanya aquest canvia (clavellola, cremallola, corriola, carrerola...) i de vegades en alguna ho fa ben radicalment respecte de les altres, com a la solana del Baridà (moixeriga). En aquest sentit, alguns informants nostres, com la Sra. Montserrat Pons (Olià-Prats) i el Sr. Lluís Pagès (Estana), ens van fer veure com canvia la parla entre llocs tant propers com Olià o Nas i Montellà o Estana, només separats per una vall important, la de Ridolaina.

Lògicament, dels diversos noms populars dels bolets també en deriven els dels llocs on aquests es fan: així, “corriolera” al Capcir i l'Alta Cerdanya, “cremallolera” o “carmallolera” a la Baixa Cerdanya i la Batllia, i “moixeriguera” al Baridà.

El Minyó de Montellà. Un bandoler cerdà del barroc.

Per Manel Figuera

Gràcies en bona part a un serial de TV3, darrerament s'ha parlat força de Joan Serrallonga, bandoler del segle XVII recuperat per literats, folkloristes i alguns historiadors de la Renaixença al segle XIX. El prototipus d'heroi i guerriller patriòtic li prové d'aquesta època, quan en realitat no fou pas una de les figures més rellevants, en el seu moment, del bandolerisme català del barroc. De Perot Rocaguinarda, un altre bandoler català, contemporani de Serrallonga, en parla Cervantes a la segona part del *Quixot* i el veu com un noble cavaller valerós, una mena de reparador estilitzat d'injustícies; però la veritat és que tampoc no ha estat ell l'home de més pes dins d'aquesta activitat armada. De fet és difícil destacar un bandoler que estigui per sobre dels altres, una icona que els representi, perquè el bandolerisme, a Catalunya, s'ha de contemplar en tot el seu conjunt i amb força matisos.

Nyerros i cadells

Els bandolers d'aquella època no tenien per què ser necessàriament gent proscripita, delinqüents o lladres de camí ral. És veritat que saltejaven camins, que robaven i que segrestaven, però en el seu origen eren més aviat seguidors d'un bàndol o bandositat i s'immiscien en les lluites privades entre senyors. Eren com una mena de prolongació de les guerres feudals de l'edat mitjana, on la figura del bandoler en certa manera substituïa la del cavaller. Els senyors els mobilitzaven i fins a cert punt els legitimaven. L'empara senyorial afavoria la impunitat d'aquests bandits. Armats amb pedrenyals —pistoles de pedra foguera— i equipats amb les muntures pertinents, es desplaçaven amb summa facilitat pel país, aprofitant una estesa xarxa de còmplices. Els sometents, les unions contra bandolers i fins i tot les tropes regulars van ser insuficients per aturar-los.

Dues faccions, que arribaven a l'estament polític —talment com la màfia siciliana, els gàngsters dels anys vint i trenta del segle XX als Estats Units o els grups terroristes actuals—, definien el marc del bandolerisme del barroc: els *nyerros* i els *cadells*. Els dos bàndols eren una pervivència d'una anterior guerra feudal, la que va enfrontar la nissaga dels Banyuls, senyors de Nyer (Conflent), amb la dels Cadell, senyors d'Arsèguel. A l'aleshores vegueria de Cerdanya tots els "*gitats de pau i de treva*" són de signe cadell, malgrat que els documents constaten algunes incursions de nyerros, com la del 1580 a Puigcerdà. S'ha escrit molt sobre els interessos i les reivindicacions dels uns i dels altres, sobre els seus escuts —un porc els nyerros i un cadell els altres—, sobre les seves malediccions —set garrins i set cadells en comptes de nadons—, però són els fets els que parlen: només els cadells comptaven amb la complicitat dels foixencs i dels gascons en les seves incursions constants per terres catalanes. Enric IV de Foix —que va esdevenir rei de França després de la seva cèlebre frase "Paris bé val una missa"— va acollir Joan Cadell i Solanell durant el seu exili després del segon setge d'Arsèguel (1592-93), i Pau Claris, que era de signe cadell, va trigar poc a pactar amb el cardenal Richelieu a l'inici de la Guerra dels Segadors (1640-1659).

No deixa de ser curiós, amb tot, que l'origen dels nyerros i dels cadells s'atribueixi a una llegenda recollida per Joan Amades. Diu aquesta llegenda que la dama de Nyer, al Con-

flent, i la de la torre de Cadell, entre Bor i Bellver de Cerdanya, eren germanes i les dues estaven alhora en estat. Hi havia, també, dues germanes molt pobres, tant que es veien obligades a viure de la capta i havien d'anar de porta en porta. També esperaven fills. Un dia cru d'hivern, sense saber-ho l'una de l'altra, les dues germanes captaires van trucar a la porta del castell de Nyer d'una i de la torre de Cadell l'altra, i van parar la mà demanant caritat. Com si s'ho haguessin dit, les dues dames, en veure l'estat de les pidolaires, les van insultar i els van dir que si no tenien menjar i havien de captar, doncs que no portessin fills al món.

Les dues mendicants, en sentir aquestes paraules, van començar a plorar amargament i, desesperades, van maleir les dames que les havien ultratjat. La que va trucar a la porta del castell de Nyer va desitjar a la castellana que infantés set garrins en comptes d'un infant, i la seva germana, en maleir la dama de la torre de Cadell, li desitjà que donés llum a set cadells. Les dues dames, alhora, se les van treure del davant amb grans riallades i a empentes. Passat el temps corresponent, les quatre dones es van sentir ferides de mal d'infant el mateix dia. La dama de Nyer va tenir set nadons mig garrins mig persones; la dama de la torre de Cadell, set nois també mig cadells mig persones; les dues captaires, en canvi, infantaren cada una un minyó com una rosa. Les dues dames van morir de pena i de vergonya en veure's mares d'aquella fillada mig bèsties mig persones.

Els catorze cosins, en lloc d'estimar-se i de compadir-se per la desgràcia d'uns i d'altres, es tenien un odi a mort i es reien els uns dels altres. Els de Nyer deien que valia més ésser garrí que cadell, ja que la carn del porc arreu és cercada i estimada, mentre que la del gos és immunda i menyspreada. Els de la torre de Cadell replicaven que s'estimaven més ser cadells que garrins, perquè els gossos, per la seva lleialtat i fidelitat, arreu són considerats i estimats, mentre que els porcs a tothom fan fàstic i repugnància per bruts. I a mesura que s'anaven fent grans més s'anaven odiant, fins que van arribar a formar dos grans bàndols anomenats l'un dels *nyerros*, amb un porcell o garrí per emblema, i l'altre dels *cadells*, amb un gosset per escut. Durant molts anys van trasbalsar tota la noblesa catalana, la qual formava part d'una de les dues faccions. Per la seva banda, els fills de les captaires es van afiliar un a cada un dels grups i, de manera dissimulada, posaven en joc tot el seu enginy per atiar els uns contra els altres i encendre la discòrdia entre tots.

Històricament, tot i que alguns autors vuitcentistes hagin donat un origen medieval a aquestes bandositats, les primeres mencions explícites i sostingudes tant de nyerros com de cadells no són pas, pel que sembla, anteriors a les darreres dècades del segle XVI. Van aflorar inicialment al comtat del Rosselló i a la vegueria de Cerdanya, i es van estendre gradualment en anys successius per tot Catalunya fins a la Guerra dels Segadors. L'origen d'aquestes lluites i rivalitats fou sempre eminentment local i circumstancial, lligat sovint a la consecució d'avantatges immediats d'ordre polític o material. I quan anaven més enllà de l'esfera local, els nyerros i els cadells no perdien tampoc aquesta empremta original.

Context històric cerdà

Malnoms com *lladres* de Martinet o *saltacamins* de Prullans i topònims com *coll de Saig*, *pla de les Forques* o *pas dels Lladres* palesen que la Cerdanya no s'ha lliurat dels estralls dels bandolers de qualsevol època de la història de Catalunya. Analitzant diversos documents, el bandolerisme cerdà ha seguit de fet una dinàmica semblant a la de la resta del Principat. No obstant això, és durant el segle XVI i la primera meitat del XVII, en ple barroc, quan adquireix més relleu, fins al punt que bandolejar per la vegueria de Cerdanya era un fet quotidià, freqüent i fins i tot permès —quin remei!— per una bona part de la societat del moment. Enfrontar-s'hi podia tenir greus conseqüències. Ésser bandolers, en aquella època, no estava tan mal vist com ho va ser més endavant, al segle XIX.

Es podria afirmar que el bandidatge, aquí dalt, estava agreujat pel fet de ser un lloc de pas per a una bona quantitat de traginers i de comerciants que es movien pels camins rals que unien Perpinyà amb Puigcerdà, la Seu d'Urgell i Lleida; per la immigració d'occitans —hugonots o no—, un bon nombre dels quals integrats en quadrilles de bandolers a fi de subsistir; per les incursions constants potenciades per petits nobles foixencs —*mossurs* de frontera—, que comptaven amb al suport de bandits cerdans —sempre de signe cadell—, i per una relativa superpoblació dels Pirineus, la qual, perjudicada pel sistema d'herència primogenita, feia que molts fadristerns o cabalers —fills no hereus— encara engruixissin més les colles, on obtenien bastants guanys en botins i, per què no?, de vegades més prestigi social.

L'escriptor, poeta i investigador Josep Espunyes, en el seu interessant llibre *Trabucs i pedrenyals, aproximació al bandolerisme de l'Alt Urgell*, esmenta que els *urgonaus*, "*hugonots* o '*luterans* preténien, inspirats en la doctrina luterana, la secularització de les propietats de l'Església —la salvació econòmica, d'altra banda, d'alguns nobles i cavallers, com els comtes de Foix, que s'impliquen obertament en el moviment— i arrassar la riquesa del bisbat d'Urgell els feia dentetes des que travessen el Pirineu. La diòcesi, doncs, pateix el setge d'un bandolerisme persistent, barreja de molts interessos, i li toca viure moments certament dramàtics". Ell situa l'inici de les lluites privades o "*guerres de bàndols*" a l'edat mitjana, "*en el capítol de les confrontacions feudals amb violència, males arts i assassinats —cada senyor amb la seva bandositat o quadrilla, origen d'una bona part del bandolerisme que campà pel Pirineu alturgellenc i pallarès*". Diu també que el vescomte Arnau de Castellbò havia tingut conflictes i enfrontaments molt violents amb el bisbat d'Urgell "*a causa dels territoris de Cabó i d'Andorra —feus de l'Església urgellenca però senyorius d'Arnaldeta de Caboet, la seva muller— i de la qüestió càtara [...]*". Aquestes lluites, situades a cavall dels segles XII i XIII, van ser un dels focus principals del posterior bandolerisme pirinenc del barroc.

La personalitat i la rellevància dels Cadell als segles XVI i XVII, senyors d'Arsèguel i propietaris de la torre de Cadell, mas fortificat prop de Bor, segurament va fomentar que la majoria dels bandolers cerdans fossin d'aquesta parcialitat. Però no només ells, sinó també molts pagesos, tant de viles com de baronies. I fins i tot magistrats com Antolí Oliba (a) Olibanus, nascut a Porta i auditor de la Reial Audència, acusat pel duc de Feria, mentre era virrei de Catalunya, de destorbar les gestions prèvies al segon setge d'Arsèguel. O Francesc Puig, jutge de Puigcerdà, acusat pel marquès d'Almazán —mentre era també virrei— de protegir la quadrilla de Gabriel Torrent de la Goula (a) Trucafort per terres cerdanes. La vall de Querol, a la vegueria de Cerdanya, adquirí de seguida una reputació pessima entre la noblesa de Barcelona; l'any 1565 el príncep de Mèlito —llavors virrei—, mentre feia una visita a Puigcerdà, va qualificar els querolans de "*delats, facinerosos i*

acuytats de la reial majestat".

Les llistes de "*gitats de pau i de treva*" a la vegueria de Cerdanya donen noms com Janot Cadell, Guillem Peymartí (a) lo Superbò, Galceran Cadell (a) lo Bastard Cadell, Perot Millet, Vicenç Tasquer, el Minyó de Montellà, Joan Cadell, Cua de Llop, Joan Masfarnet (a) Barrabam, Gabriel Torner (a) Boca Negra, Ramon Cadell, l'Hereu Ingla, Antoni Llanes, Raimon Tubau, Pere Ferrer, Gabriel Palau, Joan Vallet, Onofre Sanit, els germans Querol, el Cardonera, Rabassa, n'Antoni dels Cavalls, Sarrialles, el Rovelló, lo Purgatori, Nostre Senyor, els germans Cabanes, lo Petit Marxant, lo Manducayre, lo Borni, en Joan Petit, en Magí, Joan Caus (a) lo Cerdanyer... Altres bandits de contrades veïnes es van moure per la Cerdanya, com Janot Riembau, Barbafiga, Bandom, el Minyó de Capcir, Bernat de Camporrells, Antoni Roca, els germans Garreta, Perot Rocaguinarda, Trucafort i els germans Coixard.

Que hi bandolegés tanta gent és potser el motiu que a penes ens restin llegendes de bandolers, llevat de la que explica l'origen dels nyerros i dels cadells, ambientada al castell de Nyer i a la torre de Cadell. Altres llegendes són l'assalt frustrat al molí de Travesseres i de com la vella Garrava va espantar els lladres que volien entrar a casa seva —cal Garrava es troba entre Estana, Vima i el Querforadat—, però d'aquests relats se'n troben de similars en altres contrades catalanes. De tota manera, en aquestes llistes sovint no s'hi feia diferència entre els veritables bandolers —caps o seguidors de bàndols— i proscrius, delinqüents o simples lladres de camí ral perseguits per la justícia, amb freqüència detestats fins i tot pels mateixos bandolers.

Qui era el Minyó de Montellà?

"*L'home del bigoti, el Minyó de Montellà, es trobava ja davant nostre, a l'altre extrem del prat inclinat, sense baixar del corser. Els altres se situaren en línia amb pedrenyals i algun arcabús a les mans. Sortosament —cosa que ens hauria fet força mal—, no duïen morters ni tampoc mosquets. Eren colla de gent valerosa, tot s'havia de dir, però també arrauxada que ens duplicava en quantitat; mes l'odi que sentien, la impaciència i la set de revenja, a la llarga, els hauria de perjudicar.*"

Aquest fragment està extret de la meua novel·la *Els fills de la terra* —publicada el 1995 per Garsineu Edicions (Trempe)—, ambientada a la vegueria de Cerdanya al final del segle XVI. La poca informació de què disposava jo aleshores sobre Minyó de Montellà és més o menys la mateixa que tinc ara, exceptuant la seva participació en la guerra de la Ribagorça contra el duc de Villahermosa, on va tenir un paper important, recollides en el llibre *Bardaxí*, de Severino Pallaruelo, que ell mateix es va editar el 1993, i algunes dades d'actuacions que se li atribueixen, o almenys als seus homes, després de la seva suposada mort a Arsèguel al novembre de 1588.

Qui devia ser? A Montellà ningú no en sap donar fe. "De quina casa era?", demanen els veïns montellanencs entrevistats. Fins i tot he arribat a dubtar que fos de Montellà. Hi ha un altre Montellà, un nucli petit que es troba al massís de Boumort, i uns quants masos que tenen aquest nom a Catalunya. Però de moment no hi ha cap document que demostrï que no és d'aquí, i una prova de prou pes és que consti en les llistes de "*gitats de pau i de treva*" de la vegueria de Cerdanya. Una altra pregunta que m'he fet és si té relació amb el cognom de Montellà, expandit per Catalunya: que no hagués estat el "petit" o el "minyó" dels de Montellà. Però de moment em quedo amb la idea que va ser un de tants cabalers o fadristerns de Montellà o d'alguna casa de les rodalies, sense terres ni ofici, que es va dedicar a bandolejar perquè li era més rendi-

ble. Una cosa sí cal destacar: va arribar a aplegar una quadri-lla de 280 homes, quantitat que Serrallonga no devia ni somiar, ni tan sols el mateix Rocaguinarda, al primer terç del segle XVII. Tan sols la colla de Tomàs de Banyuls i de Llupià, noble i bandoler cap dels nyerrros, la superava amb 700 homes.

Considerant que el Minyó de Montellà va actuar sovint fora de la vegueria de Cerdanya, és normal que aquí no arribés a ser popular, o si ho va ser, aquesta popularitat es va diluir en la immediatesa del moment històric, no se'n devia parlar més endavant. Avui passa el mateix: tothom sap qui és Miquel Martí i Pol però poca gent recorda quin escriptor ha estat guardonat amb el darrer Premi Sant Jordi. Tanmateix, bandlejar, com he explicat, tampoc no tenia per què ser una activitat desprestigiada, ja que al cap i a la fi es lluitava per una causa. “*Visca la terra! Muyra lo mal govern!*”, cridaven sovint els bandolers.

El robatori de Sidamon

Segons José Antonio Rodríguez Martín, en el seu article “Una aproximación al bandolerismo en España”, el Minyó de Montellà “*logró apoderarse de varios miles de ducados, pese a la fuerte protección del convoy. Es interesante apuntar que al año siguiente el virrey lo tenía acorralado, pero encontró refugio y apoyo en Juan Cadell, señor del castillo de Arsèguel, y que en el asedio de dicha fortaleza el noble y el bandolero encontraron eficaz apoyo en grupos de hugonotes franceses*”. Aquest text bé podria ser un breu resum dels esdeveniments que marcarien la vida del nostre bandoler durant els anys 1587 i 1588, crucials en la seva vida i segurament —encara que no del tot— en la seva probable mort a Arsèguel al novembre de 1588.

El Minyó de Montellà, certament, va assolir molta anomena-da a causa d'un robatori efectuat a Sidamon —actualment a la comarca del Pla d'Urgell— a començaments del 1587, abans de la seva intervenció en els conflictes del comtat de Ribagorça. Queda constància que en aquest robatori no hi va haver ni un sol ferit i que, segons el llavors virrei de Catalunya, Manrique de Lara y de Girón, comte de Valencia de Don Juan, hi va intervenir una extensa munió de quadrilles situades a la ruta entre Lleida i la vall de Querol, seguint l'eix del Segre. Hi havia la colla dels germans Francesc i Rafel Averó, cacics de Cubells, a l'aleshores marquesat de Camarasa; la dels germans Valls, de Lleida; la dels germans Jeroni i Josep Comar, la de Baltasar Claramunt o Claramundet i la del senyor de la Figuera, que es movien entre Balaguer, Alfarràs i Fraga; la del gentilhome Vilanova, de Vilanova de Meià; la formada pel batlle de Gàrzola, uns estudiants de Llimiana i el rector de Benavent, al sud de la Conca de Tremp, gent que bandlejava principalment pels passos del Montsec; la del Pla, del bandoler lo Poll, a Ponts i a Artesa de Segre, i la dels germans Guimerà, barons d'Abella de la Conca, a la serra de Carreu. Tots eren de signe cadell.

La part grossa se la degueren endur les quadrilles més poderoses que van intervenir en el saqueig: la dels germans Valls, senyors del Poal i de Gimeneles (Lleida); la dels cinc germans Garreta, d'Oliana; la del mateix Minyó de Montellà, al Baridà; la del Minyó de Capcir, de Formiguera; la del Batlle d'Alòs —d'Alòs d'Àneu, no de Balaguer—, de nom Andreu Saura; la de Barbafiga, de Feners (Alt Berguedà); la de Cua de Llop, de la vall de Querol (Cerdanya), i la de Barrabam, també d'Estoll (Cerdanya). Si bé la minuciosa preparació i coordinació del robatori, gairebé inversemblant per a l'època, va anar a càrrec del Minyó de Montellà, la custòdia i la protecció de Joan Cadell i Solanell, com a senyor d'Arsèguel, va semblar evident, cosa que no va agradar gens al rei Felip II. Tanmateix, als bandolers no els va aturar cap sometent fins a

la capçalera del Segre, ja que al cap de pocs dies es van comptabilitzar 300 eugues de més pasturant pels prats del fons de la vall de Querol. Aquesta manca d'intervenció tant dels sometents com de les forces del mateix virrei va enasprir els ànims del monarca, que dirigí de paraula atacs feroços i promeses de represàlies contra els Cadell. També, pel que expliquen els cronistes de l'època, hi havia implicades centenes i desenes alçades per Lleida i altres poblacions sota les ordres de paers, veguers i sostveguers, a més de 40 traginers, segurament llogats pels mateixos lladres. Hi ha una frase feta cerdana força divertida que diu així: *Fer com els burros d'Urgell, que en veient la càrrega ja suen*. Qui sap si va néixer arran d'aquests fets.

Van robar un gran carregament de moneda, a més d'altres de particulars, de l'orde de l'Hospital de Sant Joan —o Sant Joan de l'Hospital—, del qual depenien molts dels llocs amb què Lleida es trobava en conflicte per qüestions de sèquies i de pastures, i es van emportar “*grans milanars de ducats*”, en concret sembla que uns 40.000. Era una de les remeses d'or que Felip II enviava a Nàpols per als soldats dels terços. Hi havia qui assegurava que en aquell carregament viatjava or de les Amèriques amb destí a Gènova, encara que això no està encara del tot demostrat. Segons l'historiador Joan Reglà, aquest va ser el primer robatori de moneda del rei. Cal tenir en compte que Sidamon es trobava a l'eix de camins rals que unia Lleida amb Barcelona, en plena ruta cap a la península Itàlica. El robatori de Sidamon va significar la persecució immediata del Minyó de Montellà, que es va implicar en la guerra de Ribagorça i que posteriorment, davant la imminència del primer setge d'Arsèguel el 1588, es va refugiar al castell que Joan Cadell tenia en aquesta població del Baridà.

La guerra de Ribagorça

El comtat de Ribagorça, el territori senyorial més important de l'aleshores regne d'Aragó, es regia per mitjà d'un consell general de procuradors dels pobles que es reunia a la capital, Benavarri. Molts habitants del comtat, però, volien alliberar-se de la jurisdicció del comte i passar a domini reial. El comtat es trobava dins de la diòcesi de Lleida. El 1571, a instàncies de Felip II, es creà el nou bisbat de Barbastro, que tenia territoris dependents fins llavors d'Osca i de Lleida. D'aquesta manera la part occidental del comtat va quedar sota la nova seu de Barbastro. El conflicte entre els habitants de Ribagorça i el comte, Blasco de Lanuza, va esclatar en una revolta.

Per raons d'enemistat familiar, el comte de Chinchón, virrei d'Aragó, es va posar contra Blasco de Lanuza i va comptar amb l'aliança del Minyó de Montellà, que havia saquejat Almenara. Hi devia venir amb els seus 280 homes i ja fugia de la persecució del virrei de Catalunya arran del robatori de Sidamon. L'acompanyaven les quadrilles del Minyó de Capcir, d'en Barbafiga del Batlle d'Alòs juntament amb altres que depenien de Lluís Valls —amb el seu germà Jeroni Valls, cavaller lleidatà, senyor del Poal i de Gimeneles (vegueria de Lleida) i a més, en terres ribagorçanes, de Baells, Lluçàs i Casserres— i de Joan Cadell, senyor d'Arsèguel. Val a dir que els dos germans Valls havien estat objecte recentment d'un procés pel delictes de fautoria de bandolers i per les seves vinculacions amb la quadrilla del Minyó de Montellà.

El comte de Ribagorça, per la seva banda, va aconseguir els serveis de Lupercio de Latrás, un bandoler bearnès (Occitània) implicat en les lluites dels muntanyencs contra els moriscos de la vall de l'Ebre, i també del Barber de Binèfar. El 1587, després d'un bon nombre de bregues i d'escaramusses, el comte de Ribagorça va prendre Benavarri i va executar el capítol de la revolta. Segons Xavier Torres, les escaramus-

ses entre els bandolers del Barber de Binèfar i les quadrilles catalanes d'en Barbafiga i del Minyó de Montellà foren el preludi de posteriors enfrontaments més importants.

El Minyó de Montellà va lluitar en aquesta guerra de Ribagorça contra el duc de Villahermosa —ajudat pels nyerros, "*Jacayos del seyor d'Añier*"— i va saquejar la vila de Graus el 28 de novembre de 1587. Aquesta vila s'havia mantingut fidel al comte. De fet el setge, abans del posterior saqueig, va durar sis dies. Els documents esmenten que el "*Miñón de Montellán*" es va endur més de 40.000 ducats i que va fugir de Graus per la "*Peña del Morral*". Però un altre fet singular d'aquestes escaramusses va ser la mort de Juan Bardaxí, que pertanyia a una important nissaga de Graus —la seva casa senyorial és una de les més rellevants de la vila—, relacionada amb el Minyó de Montellà. Aquest home fou una mena d'espia doble que va lluitar contra els hugonots al sud de França, però que tant passava informació confidencial a Felip II com a Enric IV de Foix. Partidari del comte de Ribagorça, la seva quadrilla va ser sorpresa per la del Minyó de Montellà a la serra de la Carrodilla. Els dos bàndols van combatre i els aragonesos van repel·lir els catalans, que van empaïtar fins a Estadilla. Refugiats en aquest poble, els homes del Minyó de Montellà es van parapetar i van disparar contra els perseguidors. "*Un tiro de arcabuz derribó del caballo a Juan Bardaxí. El que había corrido mil peligros en guerras y escaramuzas contra los hugonotes, el que conocía tantos secretos en boca del mismo rey, vino a morir a manos de un salteador de caminos.*" (SEVERINO PALLARUELO. *Bardaxí*. Sabiñánigo: 1993). Segons els representants de la vila, "*todo lo cual, cargándolo en acémilas, lo enviaron a Cataluña, donde tienen su acogimiento*".

Aquell mateix any el Minyó de Montellà va bandolejar per la rodalia de la ciutat de Lleida i va intervenir en qüestions del monestir santjoanista d'Alguaire, que va saquejar l'any següent, el 1588, el dia de Dimarts Sant, de nou dins del context de la guerra de Ribagorça, les colles del Batlle d'Alòs i del Minyó de Montellà i les quadrilles que els ajudaven van assetjar Benavarri, però aquest cop les tropes de Blasco de Lanuza, que comptaven amb l'ajut d'uns 150 bandolers nyerros de Tomàs de Banyuls —a les ordres del comte per motius de vassallatge i a la vegada contractat per ell— i amb els homes de la quadrilla de Francesc de Gilabert, valedor del comte de Ribagorça i cavaller igualment lleidatà, van obligar els assaltants a aixecar el setge en una sagnant batalla oberta on van caure centenars d'homes entre els dos bàndols. La lluita va acabar amb l'ajusticiament d'un nebot del Batlle d'Alòs al mateix Benavarri.

Felip II, que seguia amb detall el desenllaç d'aquelles escaramusses, no estava pas en gaires bones relacions amb Blasco de Lanuza per motius dels furs de l'Aragó, que el monarca volia suprimir; però la veritat és que tampoc no ho estava amb els vassalls que li feien la guerra i que comptaven amb l'ajut del Minyó de Montellà, que acusà de pertorbadors i de facinerosos. Tanmateix, el rei va agrair a Tomàs de Banyuls la seva oportuna intervenció i va desaprovar Joan Cadell no només pels seus actes, sinó també pel fet d'haver donat protecció a gent de tan mala reputació com el Minyó de Montellà, sens dubte uns dels bandolers més temuts d'aleshores.

Segons Xavier Torres en el seu article "Alteracions aragoneses i bandolerisme català. 'Nyerros' i 'cadells' a les terres de ponent 81579-99", les hostilitats es van reprendre i "*les tropes del comte de Ribagorça, reconstituïdes amb l'ajut dels lacais de Gilabert, els bandolers de Latrás i els seguidors del senyor de Nyer (els 'nyerros', tal com eren anomenats), marxaren a primers d'abril contra la vila de Tolba, en mans dels seus contraris*". Per la seva banda, un grup de ribagorçans i de bandolers catalans, comandat pel Minyó de Montellà, els

germans Valls i altres cavallers lleidatans, entre els quals Nicolau Melgar i Martí Claverol, "*amigos de los Valls*", van posar setge un altre cop a Benavarri. Explica Xavier Torres que llavors, al mes de maig, "*una força expedicionària de prop de tres mil homes, aixecada pel justícia d'Aragó per tal de foragitar tota mena de quadrilles del territori ribagorçà i del regne aragonès, aturà les hostilitats, per bé que no pogué impedir la proliferació d'alguns incidents aïllats (com l'atac dels homes del Minyó de Montellà al castell d'Albelda de Francesc de Gilabert, el qual, al seu torn, sol·licitaria l'ajut dels bandolers de Latrás) ni, en darrera instància, la prossecució de les violències en alguns indrets fronterers del Principat*". Mentre els bandolers del Minyó de Montellà saquejaven Alguaire i Almenar, les colles contràries del Barber de Binèfar —que comptaven amb un centenar de seguidors— bandolejaven al mateix temps per diverses localitats del Segrià, entre les quals Alpicat, Almacelles, Raimat i també Alguaire i Almenar, que van ser "*repassades*" pels dos bàndols. Del 1588 és igualment conegut el saqueig de la vila de Castellidans, a les Garrigues, per part del Minyó de Montellà. Pel rescat de cada home de posició va demanar mil ducats.

Durant la segona meitat del 1588, les partides del Barber de Binèfar i de Lupercio de Latrás bandolejaven pel seu compte en diversos indrets de l'Aragó, de Navarra i de Catalunya. Els homes de Latrás i els nyerros, finalment, van ser vençuts a Candanos per les tropes del governador de l'Aragó, tot i que Latrás es va refugiar poc després al castell de Benavarri. Torres esmenta que "*per tal de desencastellar-lo i capturar-lo, les autoritats aragoneses sol·licitaren un altre cop l'ajut dels germans Valls i els seus seguidors, a canvi d'una promesa de remissió. Cap a finals de novembre la fortalesa de Bevanarri fou assetjada per les tropes del governador d'Aragó i els efectius dels Valls i el Minyó de Montellà*". Latrás va fugir d'aquest setge i ja no va tornar a bandolejar per les terres ribagorçanes.

Més endavant, el comte de Ribagorça es va implicar en l'episodi de les alteracions posteriors de l'Aragó: la revolta dirigida per l'exconseller de la cort reial, Antonio Pérez, el qual, amb un exèrcit que havia reclutat en terres occitanes, es proposava envair el regne d'Aragó i convertir-lo en una mena de república sota protecció francesa, un objectiu semblant al que pretendria Pau Claris al Principat a mitjan segle XVII durant la Guerra dels Segadors o de Separació. Els furs de l'Aragó atorgaren protecció jurídica a Antonio Pérez, acusat d'haver assassinat Juan de Escobedo, secretari de Don Juan de Austria. Pérez va sol·licitar de les institucions aragoneses el *Privilegi de manifestació*, llei especial que deixava el refugiament en mans de la jurisdicció del justícia major, llavors Juan de Lanuza, germà de Blasco de Lanuza. Feia temps que es comentava que Felip II, cansat dels constants aldarulls entre nobles, de batusses i bregues entre bandolers i sobretot d'aquesta protecció per al presumpte assassí de Juan de Escobedo, volia intervenir a l'Aragó per posar fi a les revoltes i per suprimir-hi els furs i les institucions, cosa que va aconseguir el 1591, tres anys després de la mort —en teoria— del Minyó de Montellà, quan l'Aragó va passar definitivament a domini reial. Val a dir que Joan Cadell va ajudar Juan de Lanuza en aquests darrers episodis de la guerra de Ribagorça i que el rei no li ho va perdonar, ja que el 1592 —el 1593 segons Joan Onofre d'Ortodó— va tenir lloc el segon setge d'Arsèguel, en el qual van participar, a més dels sometents locals i de la Unió Contra Bandolers de Cerdanya, terços vinguts expressament de Nàpols.

La seva mort?

—Mossèn de Cabrera, el vostre exèrcit és pas el meu.

—La seva arremesa fou decisòria. Ell mateix s'abocà contra l'arma afilada que jo sostenia. L'estocada, neta i fulminant. Féu expressió de dolor, deixà caure l'espasa, s'agenollà amb el cap cot i caigué de bocons. De la ferida li començaven a rajar petits dolls de sang. Gesticulà algunes paraules en veu tan baixa que no les entenia, alhora que m'esguardava desesperat amb ulls sortits.

—Què dieu? —vaig preguntar-li atansant-me al seu cos—. Què desitgeu?

—Em va prémer amb energia la mà, mentre proferia lamentaments d'agonia.

—Un... ca... pellà! —balbocejà.

—Fra Joan! —vaig cridar. I dirigint-me al moribund li vaig dir per calmar-lo:— Tranquil·litzeu-vos, salveu la vostra ànima. Assereneu-vos... Un metge de pressa! —tornava a ordenar.”

A Els fills de la terra, el Minyó de Montellà, ja ferit, té una mort honrosa en un duel desigual amb el capità d'arcabussers Arnau de Cabrera, protagonista de la novel·la, però el cert és que la fi d'aquest bandoler cerdà és encara una incògnita, ja que alguns documents parlen d'intervencions posteriors seves a Benavarri (darrer dia de novembre de 1588), a les vegueries de Lleida i d'Agramunt (estiu de 1589) i a Sant Salvador de Toló i a Abella de la Conca (1592).

Però anem a pams. Al Dietari de la Fidelíssima Vila de Puigcerdà (SALVADOR GALCERAN VIGUÉ. Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1977), el notari puigcerdanès Joan Onofre d'Ortodó, a l'apartat “Persecutio de bandolers y unio”, escrit al final del segle XVI i al principi del XVII, diu:

“Item als 7 de dit mes de novembre de dit any (1588), En-tenent lo S. Virrey don manrique de Lara los maleficios feyen los bandolers de la parcelitat de mº Jonot cadell de Arseguet En la terra de Cerdanya y en altres parts circumveynes Envia lo magnific micer Francesc Ubach, doctor del real consell, a la present vila per fer fermar la unio y per donar remey de Justicia a la terra y tambe Envia miçer mir ha lleyda y ha miçer nuir a la Seu de urgell per lo mateix efecte, Assi ha feta molta justicia lo dit micer ubach, perseguint los bandolers Assetiantlos En arseguet. En lo qual siti mataren lo minyo de Capsir y lo minyo de muntella y alsaren somatent y acudi tota la terra y tambe micer nuir ab los de la seu de urgell y tambe y acudi Banyuls —es refereix a Tomàs de Banyuls i de Llupià, senyor de Nyer i cap dels nyerros— ab Tres cents homens; dura lo siti set ho vuyt dies y alsarentlo per no poderhi estar per lo temps tant mal y fret: la vila y la terra han fermada la unio per temps de tres anys.”

Segons aquest document, doncs, el Minyó de Montellà va morir al primer setge d'Arsèguet. El 1587, quan Joan Cadell i Solanell —senyor d'Arsèguet i cap dels cadells— tenia el càrrec de sotsveguer del Baridà, les autoritats reials li van confiscar els béns a causa de la seva complicitat amb el robatori de Sidamon i l'ajut prestat al Minyó de Montellà a la guerra de Ribagorça. Això també li va valer el setge de 1588. Però poc després va ser ell mateix qui es va implicar en les revoltes aragoneses, l'any 1591, a favor del justícia major Juan de Lanuza, que havia donat protecció al fugitiu Antonio Pérez. Després va manifestar clares simpaties envers Enric IV de Foix, la qual cosa va motivar que per ordre del mateix Felip II es reclutés un poderós exèrcit —amb terços vinguts de Nàpols— amb l'objectiu d'assetjar i destruir el castell d'Arsèguet, on es van refugiar pràcticament tots els bandolers cadells del curs del Segre, a més de nombrosos foixencs.

.L'estol posà setge a la fortalesa “lo dia de S. Tecla que es

a 22 de setembre del any 1593” segons Joan Onofre d'Ortodó, si bé la majoria d'historiadors l'avancen al 1592. Al cap d'un mes, “aptes de haver tengudes llargas Scaramussas, y havent mort molta gent de la una part y altre”, els assetjats capitulaven i el castell fou enderrocat. Joan Cadell va fugir al comtat de Foix, des d'on demanà la remissió i on va morir segurament el 1594, encara que altres fonts diuen que ho va fer el 1588. La sentència de confiscació de béns no va ser revocada fins a les corts de 1599 i el seu fill, Ramon Cadell, els recuperà, però el castell no es va reconstruir.

Un primer fet, però, fa dubtar sobre la mort del Minyó de Montellà al primer setge d'Arsèguet, ja que, segons Xavier Torres, el Minyó de Montellà i els germans Valls, aquest cop aliats amb el governador o justícia major de l'Aragó —com ho estaria més tard Joan Cadell—, van assetjar Benavarri “cap a finals de novembre” de 1588. Si el primer setge d'Arsèguet començava el 7 del mateix mes i va durar, segons el que explica Joan Onofre d'Ortodó, “set ho vuyt dies”, com s'entén? Potser l'explicació més raonable és que a Benavarri hi anaren les quadrilles dels germans Valls i del Minyó de Montellà; però no necessàriament ell mateix, perquè ja era mort, sinó només els seus homes, els supervivents del primer setge d'Arsèguet. O és que el Minyó de Montellà en realitat no havia mort?

A l'estiu de 1589, dins encara del context de la guerra civil ribagorçana, els nyerros i els cadells van lluitar entre ells en diverses baronies de les vegueries de Lleida i d'Agramunt. Algunes informacions diuen que el Batlle d'Alòs i el Minyó de Montellà, cadells, es van enfrontar amb Miquel Joan Barber, nyerro. Altres fonts esmenten que només ho va fer el Batlle d'Alòs, que no deixava de ser partidari del Minyó de Montellà, però que aquest, tal vegada per la seva mort (o no) l'any anterior durant el primer setge d'Arsèguet, no hi va participar. També s'esmenta que el Batlle d'Alòs i els germans Garreta van robar a Oliana una partida de moneda de la Diputació. La vila de Cubells, d'altra banda, va donar protecció als bandolers cadells, que fugien dels nyerros i de la justícia, i a la tercera nit de setge, després de foradar un pany de muralla, es van escapar. Aquesta batalla de Cubells, que va durar tres dies, va començar l'11 d'agost de 1589.

Tres anys més tard, el 1592, s'esmenta a la Viquipèdia d'Abella de la Conca que el Minyó de Montellà i en Barbafiga de Feners van assaltar un mercader de Sant Salvador de Toló (Conca Dellà), al qual van prendre roba de molt valor. Després van amagar el botí al castell d'Abella de la Conca. El text citat diu així: “El bandolerisme fou molt present a la zona, muntanyosa i ideal per als membres de les bandositats, que sovint comptaven amb la col·laboració dels naturals del país. Així, el 1592 el Minyó de Montellà i Barbafiga, molt actius en aquests indrets, assaltaren un mercader a Sant Salvador de Toló, li robaren roba per molt valor i amagaren el fruit del robatori en part al castell d'Abella de la Conca”, segurament a l'empara dels seus barons, els Guimerà, de signe cadell. Aquí es torna a presentar el dubte de si el Minyó de Montellà hi era en persona o només hi eren els seus homes, és a dir, en Barbafiga amb els seus i amb els del bandoler cerdà. El que sí és cert és que a partir del 1592 ja no se'n parla més, del Minyó de Montellà, en els documents estudiats fins ara.

Tres hipòtesis

Davant d'aquests fets es podrien formular tres hipòtesis:

1. Que el Minyó de Montellà va morir realment al primer setge d'Arsèguet (1588) i que les accions posteriors que se li atribueixen pertanyen a la llegenda popular o a l'escassa concreció dels documents: es tractava d'ell en persona, de la quadrilla comandada per ell o de la seva quadrilla però sense

ell? Era un home famós, admirat per uns i odiat per altres, i els seus fets, com el robatori de Sidamon, les escaramusses a la Ribagorça o la mort de Juan Bardaxí, devien ser motiu de conversa en festes, aplecs, fires, mercats...

2. Que hagués mort no al primer, sinó al segon setge d'Arsèguel (1592-93) —on sembla que van morir també dos dels cinc germans Garreta—, i que aquestes accions posteriors fossin certes. Els dietaris no s'escriuen llavors de seguida, com els diaris actuals, sinó uns anys després, i bé podia haver estat que Joan Onofre d'Ortodó, que més d'un cop barrejava fets de dates diferents en el seu dietari, s'hagués confós.

3. Que fugís a l'Aragó, a Navarra, al comtat de Foix... o que potser s'acollís al guiatge —amnistia— que el bisbe Joan Sentís, el 1603, atorgà a alguns bandolers, entre els quals els cerdans Vicenç Tasquer, Joan Masfarnet (a) Barrabam i Gabriel Torner (a) Boca Negra, els quals es van integrar ens els terços de Nàpols, cosa que faria Perot Rocaguinarda uns anys més tard.

Segons la meua opinió, i considerant sempre que em puc equivocar, la segona hipòtesi em sembla la més creïble, ja que bé podria no haver-se rectificat el possible error en el Dietari de la Fidelíssima Vila de Puigcerdà. Però subjectivament em decanto per la primera i fins que no es demostrï el contrari —si algun dia s'arriba a demostrar— prefereixo afermar-me a la idea que el Minyó de Montellà, del qual no se sap el nom, va morir al novembre de 1588 durant el primer setge d'Arsèguel. No sé si, com a Els fills de la terra, una estocada en un duel desigual va posar fi a la seva vida, o un tret d'arcabús, o el d'un mosquet... El cert és que no va ser penjat ni esquartejat, fi més deshonrosa i dolorosa que van patir altres bandolers catalans del barroc, com el mateix Joan Serrallonga.

BIBLIOGRAFIA

AMADES, J. *Folklore de Catalunya. Rondallística, rondalles, tradicions i llegendes*. Barcelona: Selecta, 1950.

Les millors llegendes populars. Barcelona: Selecta, 1986.

ESPUNYES, J. *Trabucs i pedrenyals, aproximació al bandolerisme de l'Alt Urgell*. Tremp: Garsineu Edicions, 2002.

FIGUERA I ABADAL, M. *Calendari cerdà 1995*. Tema: "El bandolerisme a la Cerdanya". Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans i Amics de Cerdanya, 1994.

Els fills de la terra. Cerdanya a finals del segle XVI. Tremp: Garsineu Edicions, 1995.

Els senyors de les ombres i altres narracions. Tremp: Garsineu Edicions, 1997.

Llegendes de Cerdanya. Sant Vicenç de Castellet: Farell Edicions, 2007, 2a edició (1a edició, 2001).

"El Minyó de Montellà". Revista *Fil Directe*, núm. 24. Grup d'Amics de Montellà (GAM), 2009.

GALCERAN VIGUÉ, S. *Dietari de la Fidelíssima Vila de Puigcerdà*. Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1977.

LLADONOSA, J. *El bandolerisme a la Catalunya occidental*. Barcelona: R. Dalmau, editor, 1995.

MESTRE I CAMPI, J. *Diccionari d'història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1993.

PALLARUELO, S. *Bardaxí. Cinco siglos en la historia de una familia de la pequeña nobleza aragonesa*. Sabiñánigo: Severino Pallaruelo Campo, 1993.

REGLÀ, J. *El bandolerisme català del barroc*. Barcelona: Aymà, 1966, 2a edició (1a edició, 1962).

Bandolers, pirates i hugonots. Barcelona: Selecta, 1969.

RODRÍGUEZ MARTÍN, J. A. "Una aproximación al bandolerismo en España". www-iai.spk-berlin2008.

SALES, N. *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis d'història de Catalunya (segles XVI al XVIII)*. Col. "Biblioteca Universal Empúries". Barcelona: Empúries – Grup 62,

Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII). Col. "Història de Catalunya", volum IV. Barcelona: Edicions 62, 1989.

SERRA I PUIG, E. "Els senyors bandolers i la Lliga Catòlica". *Revista d'Història Moderna*. Barcelona: IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya, 1998.

TORRES I SANS, X. "Alteracions aragoneses i bandolerisme català. 'Nyerros' i 'cadells' a les terres de ponent (1579-99)". *Recerques*. València: Universitat de València, 1989 (en format digital per la Universitat Pompeu Fabra, Barcelona).

Els bandolers (s. XVI-XVII). Vic: Eumo Editorial, 1991.

Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640). Col. "Quaderns Crema", d'assaig. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1993, 2a edició (1a edició, 1991).

Els frontals d'altar romànics de Cerdanya

Per Alfred Pérez-Bastardas

La Cerdanya té un conjunt de patrimoni arquitectònic i de tresors artístics medievals de gran interès. En moltes de les esglésies arraulides i petites que trobem per la comarca i que han aguantat gairebé mil anys, hi tenien retaules i frontals que ara ens admiren. Potser per això els vells i bells tresors romànics i algun de gòtic es van conservar, perquè eren desconeguts, i no va ser fins a finals del segle XIX i primers del XX, que van ser adquirits espoliats o robats. Per això ara és tan important considerar la possibilitat de que aquells tresors medievals puguin ser més coneguts i admirats. La ruta del romànic cerdà ha de passar també per dins de les esglésies. I és allà que hauriem de trobar aquests tresors com els frontals o pal·lis romànics i gòtico-bizantins datats entre els segles XII i XIII, que a començaments del segle XX foren traslladats als museus catalans, així com també a d'altres de fora del país.

Ens proposem doncs, en aquest article fer-ne una llista d'aquest frontals cerdans, com a guia d'estudi i de visita, que el viatger i amic de Cerdanya podrà seguir per tenir consciència i conèixer alhora quins són les esglésies a que pertanyen aquests imponents tresors artístics medievals. Per altre part ens interessa documentar la possibilitat de que algunes còpies d'aquest frontals romànics poguessin ser col·locades en el lloc originari, per tal de que el visitant d'aquelles esglésies les contemplés amb tota la magnificència deguda i es fes més càrrec de com deuria ser en els segles XII i XIII aquelles esglésies.

El conjunt de frontals d'altar de Cerdanya, corresponen a diversos pobles, tot i que en algun cas pot ser dubtós la seva adscripció. Donem doncs aquest breu apunts com a fitxa de cada frontal, amb la fotografia corresponent, per tal de que el lector pugui fer-se càrrec del patrimoni que Cerdanya té encara que gairebé tots els casos s'hagi d'anar als museus per admirar-ho.

L'ordre en que presentem els frontals, és alfabètic i res hi té a veure la seva cronologia. Creiem que es podria demanar còpies dels frontals per ser inserides en cada una de les esglésies que n'havien tingut, sempre que tinguin un nivell prou acceptable de conservació, doncs sinó no es pot apreciar la bellesa de les imatges. Això faria millorar el coneixement d'aquest patrimoni cerdà. No donem cap bibliografia estricta perquè creiem que no és aquí necessària. Per a qualsevol consulta és suficient la col·lecció de Catalunya Romànica editada per Enciclopèdia Catalana, i concretament els volums I del Fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), i el volum VII, dedicat a la Cerdanya i el Conflent. La seva base de dades i la ingent bibliografia que aporta és suficient per acostar-se històricament, geogràfica i artística a les fonts d'aquests tresors que són els frontals romànics de la Cerdanya.

Cal tenir en compte que aquesta sistematització no exempta de síntesi i de resum, aporta el document fotogràfic adient, inclús una dos d'ells és la primera vegada que es publica en color.

El resum doncs, crec que és d'interès general i que a partir d'aquí tenim una relació d'una part del patrimoni cerdà; queden les marededéus i en aquest camp tenim els llibres de Maties Delcor, i els Crist-Majestats o nus amb els llibres de

Rafel Bastardes, i molts d'altres tresors, com els pocs retaules cerdans, un d'ells el de Bolvir de gran bellesa estudiat ara per Meritxell Izquierdo, i les pintures murals que queden siguin romàniques, gòtiques o barroques com les de l'església de Tallorta que acaben de ser recuperades i restaurades.

Creiem que els ajuntaments en el terme municipal dels quals s'ubica una església o capella que tenia o té un frontal romànic, hauria de donar-li el valor patrimonial que aquestes obres tenen, i que pot ser un reclam turístic i cultural de gran ressó. Aquest article vol incidir en aquesta direcció.

Frontal d'Angostrina : Procedent de Sant Martí d'Envalles es troba a l'església de Sant Andreu d'Angostrina, Alta Cerdanya. De mides 150x90cm es troba en molt mal estat de conservació. A l'església d'Envalles hi havia encara un retaule amb la representació de Crist i dels apòstols (primera meitat del segle XIII), avui conservat a la Col·lecció Amatller de Barcelona. També tenen el Crist en Majestat de la mateixa església (robada el 1976). Igualment hi havia hagut una talla de la Mare de Déu (robada), un baldaquí i un retaule, conservat al Centre d'Art Sacré d'Illa (Rosselló). Tot plegat formava part d'un altar d'estil romànic de començament del segle XIII. Segons Durliat aquest frontal s'ha de relacionar amb el grup bizantinitzant del Mestre Alexandre.

Encara que es distingeix poc, el frontal té el pantocràtor amb la màndorla i els símbols dels quatre evangelistes; a la seva mà esquerra hi té llibre amb els signes IHS. Als costats hi han pintades escenes de la vida de Maria així com de sant Martí que a cavall esquinça la capa per donar-la a un pobre. També hi ha l'adoració dels Reis Mags, dos drets i un fa una genoflexió.

A la col·lecció Amatller de Barcelona, tenen un retaule procedent de la mateixa església d'Envalles que presenten el Crist i els dotze apòstols, tots molt estilitzats. La cara del Crist té una gran semblança amb la pintada en el frontal de Guils, i els colors de fons són groc, blau i roig. Es considera una obra d'un artista que pinta a l'estil popular, sense massa traça. Aquest retaule data segons els experts de la segona meitat del segle XIII.

Foto 1: Frontal de Sant Andreu d'Angostrina
Foto: ECSA—A. Roura

Frontal de Baltarga : Procedent de l'església de Sant Andreu de Baltarga a la Baixa Cerdanya, és considerat que fou probablement pintat pel Mestre Alexandre; amida 94x165 cm i està custodiat en el MNAC amb el número de catàleg 15804. Està en bon estat. Aquest frontal el podem considerar del corrent artístic italo-bizantí de finals del segle XII o començament del XIII.

El colorit viu del frontal i l'estructura es molt semblant al de Sant Genís de Fontanes (avui desaparegut). En bon estat de conservació, tot i que té alguns trossos on la pintura ha desaparegut, sobta el color brillant dels colors groc, vermell i blau. Al centre hi ha Crist dins d'una màndorla i els símbols dels evangelistes un a cada costat. Aquest pantocràtor amb túnica blanca i mantell vermell té la cara molt estilitzada amb "l'esguard fix li donen un hieratisme impressionant". Es considera una obra estilística de gran valor, amb influències orientals, d'un pintor que en sabia tant en el dibuix com en el camp del color.

Aquesta església fou saquejada per armats del comte de Foix i d'Arnau de Castellbò el 1198. És a partir d'aleshores que l'església es renovà en el interior i probablement al cap d'uns anys es decidí col·locar-hi un frontal.

Foto 2: Frontal de Sant Andreu de Baltarga
© de la fotografia MNAC - Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona. fotògrafs : Calveras, Mérida, Sagristà

Frontal de Bolvir: procedent de Santa Cecília de Bolvir a la Baixa Cerdanya, pertany al MNAC amb el número de catàleg 15910, és considerat com una de les obres més representatives d'un estil del bizantisme-gòtic. Amida 104x176, i els experts creuen que es una obra d'entre finals del 1200 a primers del 1300. Està en molt mal estat de conservació degut a les tècniques emprades amb colradura, que ha degenerat per la humitat. Josep Gudiol, i Joaquim Folch i Torres, juntament amb Gudiol Ricart i Cook han estudiat el pal·li bolvirenc. Des

Foto 3: Frontal de Santa Cecília de Bolvir
© de la fotografia MNAC - Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona. fotògrafs : Calveras, Mérida, Sagristà

del punt de vista estilístic és molt apreciat, malgrat el deteriorament de la pintura. Ha estat estudiat per J. Folch i Torres (1921-1923), Pérez-Bastardas (1986), entre d'altres.

La taula presenta la vida de Santa Cecília, patrona de la parròquia (que no és esmentada en l'acta de consagració de la catedral de la Seu el 839), i de sant Valerià, el seu espòs. Pel seu estat defectuós, el frontal de Bolvir no es exposat al MNAC. La història per la preservació del frontal s'allarga entre l'any 1904 a 1921 segons algunes fonts i 1923 que és quan sembla que definitivament fou comprat.

Foto 4: Adoració del Reis del re-taule gòtic de Santa Cecília de Bolvir; fotografia de Miquel Pérez-Rius. (2011)

Frontal de Guils : Conservat avui dia al Museo del Prado, procedent de Sant Esteve de Guils, Baixa Cerdanya. Els estudiosos creuen que aquest frontal pertany al corrent bizantí i que es pot datar a mitjan segle XIII. De colors vius sobresortint el verd i el vermell, el dibuix té un cert aire arcaïtzant. El conjunt però és molt vistós i elegant. Actualment a l'Església n'hi ha una reproducció. El frontal té dibuixat el pantocràtor amb els símbols dels evangelistes; a la taula hi és dibuixat el martiri de Sant Esteve (lapidat) i el seu enterrament, amb la corresponent llegenda que diu : *LAPIDABANT STEFANVS*, i a l'altre costat *SEPELIEBANT STEFANVS*.

A sota hi ha dues parelles d'apòstols que sembla que parlen entre ells, i que tenen el mateix posat del cos i dels braços, mentre que a les mans tenen els mateixos papers.

Foto 5: Frontal de Sant Esteve de Guils
Foto del fons del Museu del Prado

Frontal de Gréixer : Procedent de Sant Climent de Gréixer a la Baixa Cerdanya, es conserva en el MNAC, nº de catàleg 69766. És una obra de característiques clares del canvi del romànic vers el gòtic, i l'estil és semblant a la del Mestre de Soriguerola. Malgrat que la data del frontal de Gréixer es creu que ha d'ésser posterior a la crema del poble (1261), però d'altres el consideren proper a l'estic gòtic, i per tant podria correspondre a darrers del segle XIII o primers del XIV. Cal considerar que abans del 1936 hi havia a l'església fragments d'un baldaquí pintat pel Mestre de Soriguerola. Es considera que en el frontal predomina més el dibuix que l'aspecte pictòric, i les figures apareixen ben retallades sobre un fons estrellat, amb actitud dinàmica, molt lluny dels frontals romànics clàssic que eren estàtiques.

El frontal de pintat el Pantocràtor, assegut en el tron amb un fons negre amb estrelles, juntament amb els signes dels evangelistes, i a cada costat hi ha dos apòstols, que porten els vestits iguals que el Crist. La posició dels apòstols està dirigida al centre de la taula, i són Pere i Pau, Jaume i Andreu.

Foto 6: Frontal de Sant Climent de Grèixer
© de la fotografia MNAC - Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona. fotògrafs : Calveras, Mérida, Sagristà

Frontal d'Ix : és procedent de l'església de Sant Martí d'Ix a l'Alta Cerdanya, i medeix 92 x 157 cm. Conservat al MNAC que té el número de catàleg 15802. Segons opinió del crític d'art nordamericà, Cook (1923), aquest frontal molt semblant al anomenat dels Apòstols, que són de la mateixa escola (procedent també del bisbat d'Urgell), demostren una bellesa estilística semblant i tant el color com el dibuix són considerats molt superiors a d'altres frontals romànics de Catalunya. És atribuït al Mestre d'Urgell, i es consider una obra capdal de la pintura sobre fusta.

A l'església s'hi conserva un Crist en Majestat (robat i retrobat), de la primera meitat del segle XIII i (estudiad per Rafael Bastardes (1978) que creu s'han de relacionar amb el Crist de la Portella). També hi a l'església una Mare de Déu romànica policromada semblant a les de Bastanist, Talló, Ger. Saneja i Targasona.

Foto 7: Frontal de Sant Martí d'Ix
© De la fotografia: Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), Barcelona. Fotògrafs : Calveras, Mérida, Sagristà

Frontal de Martinet: Segurament procedent d'una de les esglésies del terme de Montellà, prop de Martinet i a mig camí entre la Seu d'Urgell i Puigcerdà, es conserva al Worcester Art Museum de Massachusetts, d'Estats Units d'Amèrica, aquest frontal que medeix 95x145cm, pot ser de la primera meitat del segle XII. D'altres la daten a la segona meitat del segle XII i

que tingui un parentiu amb la pintura mural de Ginestarre de Cardós, (MNAC) i les de l'església d'Anyós a Andorra, situades en una mateixa zona geogràfica. Probablement son executades per un deixeble del Mestre d'Urgell. Mentre que a la part de dalt hi ha el Pantocràtor rodejat d'àngels, a la inferior hi ha els dotze apòstols presidits per la Mare de Déu. Segons Marcel Durliat l'escena recorda l'Ascensió del Senyor, i té semblances a les decoracions dels absis pintats al fresc. Cal indicar que és una pintura molt vistosa des del punt de vista pictòric. En un article de Francesc Torres i Abril a Quaderns d'Estudis Medievals nº 4 (1981) que Catalunya Romànica (1995) no cita, considera que l'estat de la taula està en molt bones condicions, i aporta la fitxa tècnica del museu, segons la qual, el frontal procedia de Lles, comprat per Josep Bardolet de Barcelona vers el 1933, venut després a Arthur Byne, a Madrid i recomprat pel Worcester Art Museum el 1934.

Foto 8: Frontal de Martinet
Foto: © Worcester Art Museum - EEUU

Frontal de Mosoll: procedent de Santa Maria de Mosoll, a la Baixa Cerdanya, de l'ajuntament de Das, i conservat al MNAC amb el número de catàleg 15788, té unes mides de 100x168cm. El frontal molt viu i elegant és dedicat a l'Assumpció de la Mare de Déu, pintat i amb decoració d'estuc. L'estat de conservació es força acceptable, tot i que a la franja inferior hi han tres figures escapçades, i apareix la fusta que hi dona suport. Sobresurten les figures dels Tres Reis a cavall, (que representen les tres edats de l'home), i que cada un d'ells té pintat el nom segons els dona l'Evangelí Armeni de la Infància, que segons Anna M. Blasco "no és constant en el romànic català". Les figures dels Reis són pintades de negre, amb un fons vermell, que li proporciona una elegància i vistositat que hom creuria que és una de les millors obres mestres del romànic cerdà. Podria ser pintats per l'escola d'Urgell. Montserrat Pagès en diu d'aquesta obra que "el desordre cronològic de

Foto 9: Frontal de Mosoll
© De la fotografia: Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), Barcelona. Fotògrafs: Calveras, Mérida, Sagristà

les escenes es podria entendre com una desorientació del pintor a l'hora d'adaptar el programa d'imatges que havia de pintar en la configuració en quatre compartiments". També diu que "el pintor mostra força imperícia quan presenta els rostres de perfil".

Hom la ha datat entre el primer i el segon quart del segle XIII; Es creu que el frontal fou restaurat al principi del segle XIII, però que en tots cas, ha d'ésser posterior a 1198, que és quan fou incendiada l'església pels homes del vescomte de Castellbò. Actualment hi ha una còpia de l'original a l'església.

Frontal de Saga: Procedent de l'església de Santa Eugènia de Saga, poblet de la Baixa Cerdanya situat entre els de Bolvir i Ger, aquest frontal es conserva Avui al Musée des Arts Décoratifs de París, amb el número d'inventari PE 121. Amida 100 x 150 cm, fet amb pintura al tremp sobre fons d'argent. A finals del segle XIX, Elfé Rogent va veure el frontal a l'església. El frontal va ser dipositat al Museu el 1905, provinent del llegat del col·leccionista i decorador Emile Peyre. El frontal fou exportat el 1896. L'aspecte de la taula sembla en bon estat de conservació. J. Ainaud el considera pintat pel Mestre de Soriguerola o, si més no per un deixeble, com així com ho fou el de Sant Vicenç de la Llaguna, al Capcir, i el data vers el 1300. Taula que mostra detalls de transició al gòtic. Explica la vida i la mort de Santa Eugènia. S'hi utilitzà la colradura, és a dir un fons metàl·lic cisellat de plata o d'estany, tot recobert de vernís de color groc, per donar la impressió de ser d'or. Els colors més utilitzats són el verd, el carmí i el daurat, en tota la seva gamma. Aquesta tècnica força innovadora, també fou utilitzada en el frontal de Bolvir, probablement a principis del segle XIII. La fotografia a color que reproduïm és la primera vegada que es publica a Catalunya. En donem constància perquè fins ara només es coneixia la fotografia en blanc i negre, li no té punt de comparança. Per la seva elegància estilística i pels colors podem afirmar que és un dels frontals més bonics provinents de Cerdanya, que Saga mereixeria de tenir-ne una còpia a la seva església.

Foto 10: Frontal de Santa Eugènia de Saga. Es conserva en el Museu de les Arts Decoratives de París. Fotografia de Jean Tholance

Frontal de Sallagosa : Procedent probablement de l'església de Santa Eugènia de Sallagosa, a l'Alta Cerdanya, es conserva un frontal d'altar que el 1921 un comandament de l'exèrcit francès va entregar a la catedral de Sant Joan de Perpinyà. I al cap d'uns anys, aquesta el cedí en dipòsit al Centre d'Art Sacré d'Illa, (Hospici d'Illa). Segons Durliat data de la primera meitat del segle XIII. Té al centre el Pantocràtor amb els símbols dels quatre evangelistes i l'alfa i l'omega pintats a l'alçada del cap i als costats els dotze apòstols. La màndorla està feta de guix amb relleus, i també les motlures del marc interior. Sant Pere porta les claus. Segons Durliat, el frontal vol imitar

una obra d'orfebreria, encara que també per haver-hi el Pantocràtor recorda les pintures murals.

**Foto 11: Frontal de Santa Eugènia de Sallagosa
Foto: ECSA – A. Roura**

Frontal de Soriguerola: Procedent de l'església de Sant Miquel, el MNAC conserva el retaule o frontal d'altar que té el número d'inventari 3901, que havia estat de la Col·lecció Plandiura. Fa 96x234 cm, i el conjunt que ha patit diverses restauracions és plàsticament molt vistós, amb colors negre i vermell que conjuguen fons i figures. El frontal va ser fotografiat per primera vegada per Adolf Mas (1918), i aquesta fotografia va permetre fer-ne de nou una revisió de la restauració que s'havia fet quan el frontal era propietat de Lluís Plandiura. Així, ara es pot contemplar un frontal amb una quarta part de la pintura esborrada pel temps, alhora que perdura la interpretació que se'n havia fet abans. Els estudiosos d'aquesta taula (Cook-Gudiol, Ainaud, Folch i Torres, Junyent, Durliat, Sureda, Alarcia, Farré i Dalmases), la consideren de transició al gòtic, i d'altres (Post, Azcárate, Gudiol i Ricart, Reglà, Vilà i Yarza) plenament gòtica. Així es pot datar en una franja que va de mitjan segle XIII a primers del segle XIV, però la majoria creu que és de finals del segle XIII.

És un dels frontals més coneguts, sobretot la part més completa, que presentava el sant sopar complet. Una nova restauració en va eliminar quatre apòstols. Sobta que a la col·lecció Catalunya Romànica, al volum VII (Cerdanya, Conflent, 1995) hi hagi la fotografia del frontal abans de la darrera restauració, mentre que al volum I de 1994 hi siguin les dues, la restaurada i l'anterior. Se'l compara amb el frontal de Santa Eugènia de Saga (MAD) conservat a París.

La taula és considerada un bon exemple de pintura dins la tradició romànica, però alhora amb molt ingredients del gòtic

**Foto 12: Frontal de Sant Miquel de Soriguerola
© De la fotografia, Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), Barcelona. Fotògrafs: Calveras, Mérida, Sagristà**

d'origen francès.

Es considera que fou pintat pel qui anomenen mestre de Soriguerola, que actuava només a la Cerdanya. És de destacar a part la llarga taula del sant sopar, l'infern amb fons negre on dins un gran perol rodejat de foc hi han els condemnats que a més són encadenats pel coll. Sobresurt en la taula un Sant Miquel matant el drac, iconografia que era extensa en l'occident carolingi.

A l'església hi havia hagut una talla romànica de la mare-déu que el 1936 va desaparèixer.

Frontal de la Tor de Querol: Les restes de l'antependi que es van trobar fa uns anys a l'església de Sant Esteve de la Tor de Querol, Alta Cerdanya, es conserven avui a l'església de Sant Fruitós d'Irivals. Aquest frontal és d'influència marcadament bizantina i es creu que pertany a la primera meitat del segle XIII. Es considera obra del Mestre d'Avià o almenys realitzat sota la seva influència, i té un semblant als de Guils i Sallagosa.

A l'església d'Irivals també es conserva una talla de Crist, com el d'Ix, datada del segle XIII.

Foto 13: Frontal de Sant Esteve de la Tor de Querol, conservat a l'església de Sant Fruitós d'Irivals
Agraïments a Emilie Chastan i Jean-Louis Blanchon

Frontal de l'Apostolat

No voldríem però, deixar de banda en aquesta sèrie de frontals d'altare Cerdanya, un del qual si bé no hom coneix la procedència, té la peculiaritat de ser molt semblant al frontal de Sant Martí d'Ix. Se l'anomena frontal de l'Apostolat i es conserva al MNAC amb el número d'inventari 15.803.

Tots els indicis apunten que el Frontal de l'Apostolat pertanyia a una església de la diòcesi d'Urgell, però no en sabem de quina localitat. L'estat de la taula és prou bo i està pintat al tremp sobre fusta de pi, amb un treball curós i perfeccionat. La taula representa a Crist entre dos cercles, mentre als laterals hi han els dotze apòstols sense cap divisió entre ells, junts en forma piramidal. Els colors principals són el groc i el vermell, fent ressortir les figures. L'autoria sembla procedir de l'escola de Ripoll, però no hi ha un criteri estilístic clar. Sobre la cronologia, malgrat que també hi ha diversitat de criteris, sembla apuntar a principis del segle XII.

Foto 14: Frontal de l'Apostolat
© De la fotografia, Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), Barcelona. Fotògrafs: Calveras, Mérida, Sagristà

La recuperació de la memòria oral al municipi de Prats i Sansor (La Cerdanya): Els exemples del Turó de Montlleó i de les mines de lignit de Sansor

Per Neus Ballbé i Sans

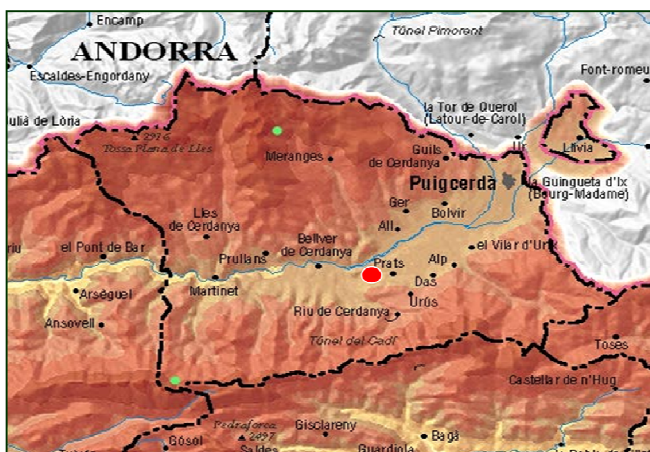
• Introducció

La intenció del meu treball era la recuperació d'una part de la història de Prats i Sansor, a partir de la memòria oral. Aquesta història es referia a un tema molt concret: les mines de lignit que havien estat explotades durant més d'un segle, primer en galeria i, posteriorment, a cel obert, a partir dels pocs testimonis que encara són vius.

La tria del tema era motivada pel fet que, des de fa alguns anys, participo en les campanyes de recerca arqueològica que es duen a terme al jaciment magdalenian del turó de Montlleó, jaciment que fou descobert, precisament, gràcies a un esllavissament del terreny provocat per les explotacions mineres.

D'altra banda, em semblava molt interessant poder recollir el testimoni de les poques persones que encara són viues i que havien treballat a les mines, per tal de poder deixar constància de les seves experiències.

A part d'interessar-me pel tema de les mines, en paral·lel vaig realitzar la recerca sobre el nom i l'origen del topònim, a través d'aquests testimonis, i de consultes bibliogràfiques i amb experts.

Mapa de la zona amb el turó de Montlleó en vermell

La metodologia emprada és doble. D'una banda, el treball antropològic, que inclou entrevistes a informadors. De l'altra, la recerca documental, que inclou el buidat bibliogràfic.

◆ Objectius

El primer objectiu ha estat recuperar les experiències del treball a les mines, a partir de les converses amb els testimonis que hi van treballar, tant pel que fa a la pròpia feina de miner, com també allò referit a les implicacions econòmiques i/o socials que comportava aquest tipus de feina.

El segon objectiu ha estat fer una acurada recerca, tant testimonial com bibliogràfica, sobre l'origen toponímic del nom de l'indret. Els noms de lloc mai no són perquè sí, sempre tenen una significació i uns orígens que expliquen part de la seva història.

El tercer objectiu era poder disposar d'unes conclusions de treball que permetessin ampliar el coneixement històric de la comarca, a fi de posar-lo a disposició, en aquest cas, del Museu Cerdà, com a institució que, des de fa anys, recupera la memòria històrica d'una comarca profundament transformada.

◆ Preparació del treball de camp

La idea de fer aquest treball va sorgir durant una conversa amb el director del Museu Cerdà, que és, a més, codirector de les excavacions a Montlleó. I el primer pas que vaig fer per tal de preparar el treball de camps va ser contactar novament amb ell, perquè coneix el tema i en tenia informació. El seu ajut fou en un triple sentit: d'una banda, em va facilitar documentació sobre memòries de les diverses campanyes arqueològiques realitzades fins ara, i material fotogràfic; d'altra banda, memòries de les darreres empreses que havien explotat les mines de lignit a cel obert; finalment, els noms i les dades de contacte de cinc informadors amb els quals ell havia parlat tres anys enrere i dels quals ell tenia constància que eren vius. A partir d'aquestes persones, he pogut localitzar-ne dues més, que viuen al poble veí de Bellver de Cerdanya, i a les quals també he entrevistat.

Pel que fa a la selecció dels informadors, doncs, el tema no plantejava cap complicació: he entrevistat les set persones viues que van treballar en aquestes mines.

Pel que fa a la recerca toponímica, n'he parlat amb aquests mateixos informadors i, a més, amb tres persones més de la comarca que l'han estudiada a nivell històric. També he fet consultes dos filòlegs.

A l'inici del treball, vaig plantejar-me el tipus d'entrevista que havia de realitzar per tal d'obtenir la màxima informació possible, i vaig escriure un qüestionari que havia de servir de guió de les converses. Aquestes preguntes eren:

Des de quan i fins quan funcionen les mines?

Quin tipus d'explotació es feia servir (galeria, a cel obert)?

Per què es deixà d'explotar?

Quantes persones hi treballaven?

Com influenciava aquest tipus de treball en la vida personal i social dels que hi treballaven?

Des de quan s'utilitza la denominació de Montlleó (si ho saben)?

Ho denominen d'alguna altra manera?

Saben per què s'anomena així l'indret (formes geològiques concretes...)?

Aquestes entrevistes, doncs, havien de partir d'aquest

guió establert, i la meua intenció era enregistrar-les. En l'apartat de descripció del procés de recerca n'explicaré el desenvolupament.

♦ Recerca bibliogràfica

La consulta bibliogràfica, que en un principi pretenia centrar en una desena de títols, ha acabat representant una part molt important del temps que he dedicat a la recerca.

A partir de la bibliografia inicial, però, sobretot, dels interrogants que m'han anat sorgint, bàsicament referits al tema toponímic, aquest llistat de títols s'ha més que triplicat, tal com es pot veure en l'apartat corresponent.

• Descripció del procés de recerca

Malgrat els propòsits inicials, el mateix procés de recerca m'ha fet replantejar algunes coses.

Pel que fa al treball de camp, les entrevistes, finalment, han estat completament obertes, de manera que he deixat llibertat absoluta a les persones amb les quals he parlat perquè m'expliquessin les seves experiències tan intensament com volguessin. Això ha comportat que se sentissin molt còmodes, i que hagin acabat explicant-me aspectes de la seva vida que res tenien a veure amb el meu treball de recerca: sobre el treball agrícola i sobre recerca històrica (amb l'Agustí), sobre les seves vivències de l'època escolar i sobre climatologia (amb en Salvador), sobre indrets diversos dels voltants (amb l'Esteve), sobre ceràmica (amb l'Antoni), sobre la guerra (amb en Joan, que hi va lluitar durant dos anys i mig)...

Es a dir, a partir del meu tema de recerca inicial, he obtingut informació sobre aquest tema, però, també, sobre molts altres aspectes igualment interessants. Això ha estat molt enriquidor, tant que, en algun moment, vaig plantejar-me ampliar l'abast del treball inicial. Tanmateix, finalment, vaig decidir continuar només amb l'àmbit inicial de recerca i plantejar-me, per a més endavant, donar-li continuïtat.

Pel que fa a la intenció d'enregistrar les entrevistes, finalment ho vaig descartar. Havia de parlar amb persones que, majoritàriament, tenen entre 70 i 90 anys, amb moltes ganes d'explicar les seves experiències. Moltes vegades, només dir-los de què volia parlar, i abans que els pogués demanar si els feia res que ho enregistrés, ja estaven immersos en el relat, de manera que no em sentia capaç – ni creia convenient – de tallar-los i fer-los començar de nou amb un aparell al davant que em semblava que els hauria coartat, almenys d'entrada. Per això, m'he limitat a prendre notes del que m'explicaven per, immediatament acabada l'entrevista, ampliar-les amb tota la informació que m'havien donat. En algun cas, a més, un cop saludats, l'informador em deia de pujar al cotxe i acompanyar-me a la zona per fer una visita i una explicació sobre el terreny, cosa que m'ha permès conèixer alguns aspectes que, asseguts al voltant d'una taula, no hauria pogut localitzar exactament.

Les entrevistes han estat realitzades entre el 22 de novembre de 2006 i el 5 de gener de 2007. Han tingut una durada entre mitja hora i dues hores i mitja. Normalment, he realitzat una sola entrevista, tot i que en dos casos, han estat dues.

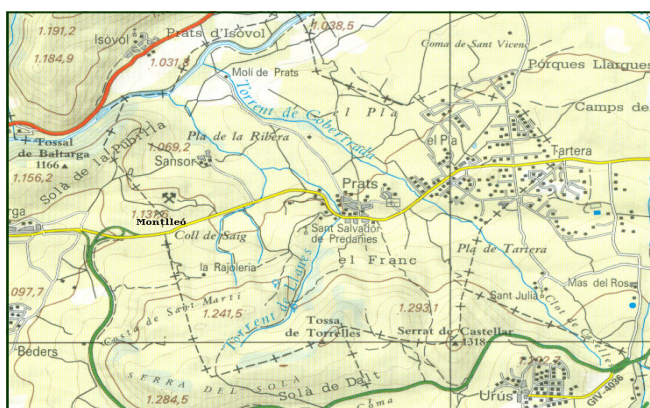
En paral·lel, he realitzat la recerca bibliogràfica i les entrevistes amb les cinc persones que m'han aportat informació històrica i lingüística, per tal de completar la recerca toponímica.

• Les dades obtingudes

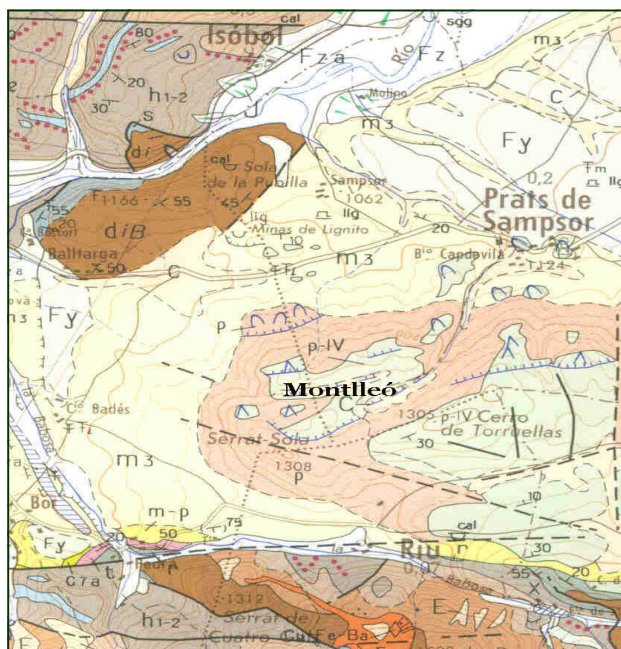
Totes les dades obtingudes en el procés de recerca, tant les procedents del treball de camp com les de la recerca bibliogràfica, són difícilment quantificables, o susceptibles de poder ser reflectides en taules; es tracta, en ambdós casos, de dades de caràcter qualitatiu i, per tant, així les presentaré. Només en annex he relacionat els resultats de la recerca sobre altres llocs que comparteixen el mateix nom.

♦ Antecedents geològics, històrics i econòmics

El jaciment de Montlleó es localitza en un indret anomenat Coll de Saig, al municipi de Prats i Sansor (la Cerdanya), i a una altitud de 1130m snm. Geològicament, forma part de la depressió neògena cerdana que afecta obliquament l'eix axial de la serralada pirinenca. Està situat al peu d'un petit aflorament

de conglomerats, d'època plio-plistocènica, corresponents a les restes d'un paleocanal d'un ventall al·luvial, el qual recobria unes argiles d'origen lacustre, amb abundants restes vegetals fòssils i intercalacions de lignits del Miocè. Aquest indret ha sofert modificacions per la mateixa dinàmica solifudal de les argiles, accentuada per una explotació minera dels lignits des del darrer terç del segle XIX fins a la fi dels anys 80 del segle XX.

Mapa geològic de la zona amb el turó de Montlleó.

La descoberta del jaciment es produí el 1998, gràcies a una meticulosa prospecció d'una de les persones de l'equip arqueològic – en Jordi Grimaó – i a una fractura recent del terreny causada per moviments de desestabilització del vessant degut a l'esmentada actuació minera. La primera datació radiocarbònica realitzada, i posteriors troballes i estudis, situen el jaciment en un context de final del magdalenian inferior (la primera datació fou 15440 ± 80 BP = 18.650 ± 50 Cal BP; la segona, 15550 ± 140 BP = 18.710 ± 80 Cal BP; posteriorment, hom ha obtingut una tercera de 16900 ± 110 BP = 20320 ± 120 Cal BP).

Vista Aèria del Turó de Montlleó

L'assentament de Montlleó representa un fet excepcional a l'àrea pirinenca, que obre noves perspectives per entendre la descoberta de la vall i la travessa de la serralada per part de grups del paleolític superior, i una fita per a la revalorització del patrimoni prehistòric de la Cerdanya.¹

Prop del lloc estudiat, al veí tossal de Baltarga, hi ha restes d'un assentament ibèr –recentment prospectat i on han aparegut diversos sòcols de parets, des d'on es controla el pas del Segre.

Durant l'edat mitjana, l'indret tingué un paper estratègic destacat, atès que es podia controlar visualment l'actual Baix Cerdanya i la Batllia (zona al voltant de Bellver de Cerdanya, anomenada també Petita Cerdanya)², per on passava un important camí utilitzat específicament per al comerç – *viam mercatalem* – i se'n divisava un altre – *viam de Beliz* – que menava a Bellid (o Puig de Talló).³ En l'època altmedieval, es veien: a la banda d'orient, el *pagus Libiensis* i l'*Olorbitensis*; a occident, el *pagus Tollonensis*.

En la zona estudiada tingueren lloc dues batalles importants – la primera i segona batalla de Baltarga – durant els anys en què Cerdanya formava part d'un comtat independent (798-1117). La primera tingué lloc en un moment indeterminat entre els anys 939-943; la segona, el 1035, i ambdues semblen que foren degudes a enfrontaments entre les cases comtals de Cerdanya i Barcelona.⁴

Durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939), a Baltarga hi hagué un destacament militar, d'artillers, i al costat del turó que controla el coll de Saig, un niu de metralladores. Cap a la banda del riu encara queden senyals de trinxeres i canons. Cap al 1942, en plena Segona Guerra Mundial, la zona es va reforçar militarment perquè formava part de la línia defensiva dels Pirineus, anomenada *línia P*, i coneguda popularment com a *línia Gutiérrez*, pels molts immigrants que hi van intervenir en la seva construcció, que pretenia evitar una possible invasió des de França.

L'aspecte tancat del nucli antic de Prats és un indicatiu de l'emmurallament i de la fortalesa, important encara a les darreries del segle XIV, que vigilava el pas del coll de Saig, en el camí de la Batllia de Bellver.⁵

En tota la part del marge esquerre del riu Segre, a la zona de Cerdanya, s'hi van explotar mines de lignit, a banda d'altres minerals. Hi ha documentades explotacions d'aquest mineral a partir de 1866 a Das, Alp, Sanavastre, Urtx, Vilallobent, Prats i Sansor, i Bellver, malgrat que sembla ser que de totes se n'extreien quantitats modestes.⁶ De fet, a finals del segle XVIII, el viatger Francisco de Zamora diu que *carbón de piedra, ni turba, no se conoce en Cerdaña. Se encuentran algunas piedras parecidas a las mineras de carbón descubiertas en Campdevanól, pero no se ha hecho la prueba...*⁷

Tradicionalment, la principal font d'ingressos del municipi de Prats i Sansor ha estat l'agricultura – bàsicament, farratges – i la ramaderia, propiciada per l'abundància de prats i arbredes. El municipi no té muntanya, motiu pel qual a l'estiu l'han de conllugar per a pujar-hi els ramats.⁸ Actualment, com la major part de la comarca, els recursos econòmics provenen de les urbanitzacions de segona residència i del sector dels serveis relacionats amb el turisme.

◆ Les mines de lignit

Les mines de lignit que s'obriren en el subsòl del turó de Montlleó a partir de mitjan segle XIX foren explotades com a complement de l'activitat agorramadera del municipi. A l'estiu, la feina a pagès era intensa, però a l'hivern minvava considerablement, de manera que hi havia temps per anar a la mina a extreure'n carbó, encara que fos poc, per a consum propi o, majoritàriament, com a font d'ingressos complementària, ja que el carbó es venia com a combustible. Les mines eren, diguem-ne, "familiars", tot i que alguns propietaris que s'ho podien permetre llogaven persones per a fer la feina; el pare de l'Antoni hi havia treballat a jornal. També en Joan, durant una temporada, transportava carbó cap a l'estació d'Alp. Ho feia amb un carro tirat per dues eugues, i transportava un parell de tones per viatge.

Amb el pas del temps, algunes d'aquestes mines s'intentaren explotar amb intencions més comercials, tot i que la quantitat de material extret i, sobretot, la qualitat (el carbó sortia molt barrejat amb argiles), no ho feren viable.

Les vetes de carbó explotades baixen des del Moixeró fins al Segre. L'Esteve m'explicà que fa uns anys van extreure la sorra de la llera del riu i que es pot veure la pedra negra – el carbó – en molts trams de la zona, quan el riu baixa poc. També em digué que, a la mina, hi havia quatre vetes de carbó d'amplades diverses (1,5 m, 30 cm, 20 cm i 50 cm), separades per capes d'argiles.

¹ MANGADO *et al.* (2005), pòster de Montlleó presentat al XIV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (nov. de 2006)

² Batllia: territori regit per un batlle i, en aquest cas, amb capital a Bellver.

³ Acta de consagració de Sant Andreu de Baltarga (AA.DD., 1995). Bellver, com a tal, no existia encara; Talló, al costat de l'anterior és al què fa referència aquesta acta de consagració quan esmenta Bellid que, de manera genèrica, s'ha associat a Bellver.

⁴ BLASI (1999, pp. 139-142, 167-171)

⁵ VILA (1984, p. 187)

⁶ BOP Girona (24.01.1866, 9.01.1871, 13.12.1871, 28.02.1872, 31.05.1893) i "La Voz del Pirineo" (n. 47, 1881; n. 40, 1883). GALCERAN (1987), MATEU I LLEVADOT (1981, p. 146), VILA (1984, p. 128)

⁷ VIGO; PUIG (1999, pp. 133-134)

⁸ VILA (1984, p. 187)

Juliol de 1984. Durant la primera etapa de l'explotació, els moviments de terres alteraren profundament la morfologia original del terreny, però encara no s'aplicava el sistema de restauració integrada.

En galeria

Aquesta va ser la primera forma d'explotació minera al turó. Les famílies que disposaven d'un terreny a la zona, obrien una mina. Com que inicialment l'explotació no es feia per a comercialitzar-ne grans quantitats, sinó com a complement d'ingressos, eren mines petites, que s'anaven aprofundint a mesura que la sona oberta deixava de subministrar material. En alguns casos, quan s'aprofundia una galeria es podia topar amb galeries d'altres mines i, gairebé sempre, amb aigua. El terreny era molt dolent i amb grans quantitats d'aigua al subsòl, de manera que s'obrien galeries amb l'alçada suficient per a passar-hi drets, però els pilars de fusta s'anaven enfonsant en el terreny i havien d'acabar treballant i traient els carretons ben ajupits (les obrien de 2 metres d'alçada i acabaven treballant en un espai de 60 cm). Això els va passar a l'Esteve i a en Salvador.

En Joan, que ara té 90 anys, va treballar a la mina Josefa. Quan va arribar-hi, procedent de Melilla on feia el servei militar, només hi havia els plànols. Com que havia treballat abans de la guerra en la mineria, va poder demanar d'acabar el servei a les mines, prop de casa. Va treballar, primer, d'escombrer, i va arribar a ser enfustador (el qui posava els puntals que aguantaven les galeries), la feina amb més responsabilitat a la mina. Els van dir que treballarien a preu fet, però mai no van cobrar res. La galeria de la mina tenia, en un lateral, un desaigua, perquè el carbó porta aigua. Aquesta galeria era molt recta, i hi tenien rails i un parell de vagonetes, que anaven omplint amb els carretons. Cada vagoneta podia dur una tona i mitja de carbó. On conflueix la galeria i el minot hi havia la plataforma per a girar les vagonetes. Hi treballaven entre 10 i 12 persones.

Amb l'Esteve, se'ls va ensorrar la galeria i s'hi van quedar tancats mig dia, amb els llums de carbur que pampalluguejaven per la manca d'oxigen, i van haver de sortir arrossegant-se per l'espai que havia quedat al costat de la cubeta del desguàs.

L'Esteve, com a anècdota, m'explicà que, per tal de no ofegar-se amb el fum que s'acumulava de resultes de cremar el carbur dels llums, de tant en tant obrien pous per tal que la mina respirés. Picaven des de fora i des de dins fins a trobar-se. Però una vegada, el que era a dins, en picar, va topar amb una bossa d'aigua que, barrejada amb la terra, li va caure al damunt. Se'n va sortir, però pels pèls. Aquesta persona era en Joan. Ell em va dir que preferia obrir els pous en els minots laterals, per tal de no malmetre la galeria, i fer-ho sempre només de dins cap a fora. La tècnica que utilitzaven és ben curiosa: començaven a picar, obrint una mena de

xemeneia; quan el sostre era massa amunt, posaven un tronc, subjectat a banda i banda del forat que obrien, per tal de posar-hi els peus, i un altre més amunt, creuat amb l'anterior, que els quedava entre les cames, per tal de mantenir millor l'equilibri. D'aquesta manera, anaven fent una mena d'escaleta que els permetia anar pujant, fins que arribaven a l'exterior.

En Salvador i l'Esteve, que ara passen dels vuitanta anys, van treballar a la mina fent-hi també el servei militar, cap a mitjans dels anys quaranta del segle passat. Van treballar a la mina *del Forner*, tot i que l'Esteve havia estat ajudant d'en Joan, a la mina *Josefa*, uns anys abans. El pare de l'Agustí també va fer el servei militar treballant a les mines de manganes de Cortàs, on es desplaçava cada dia. Això els permetia estar a prop de casa i continuar treballant en l'explotació pagesa familiar. Havien de començar a treballar-hi des d'un any abans, però tenien un horari que els deixava les tardes lliures (malgrat que s'hi posaven a les 4 del matí), feien tres mesos de "vacances" a l'estiu (que treballaven al camp i amb el bestiar), i podien dormir a casa seva o d'algun parent, com en Salvador, que vivia a Llivia i s'estava a casa d'un cosí que vivia a Sansor; cada quinze dies, però, amb la bicicleta, anava a casa seva. Això, l'any 1946. En Joan, que estigué a la mina l'any 1941, treballava vuit hores, de dilluns a dissabte, tot l'any. I cada dia anava i venia a peu des de casa seva, al molí de Ger, caminant una hora per trajecte. La mina on treballava feia tres torns de feina i, de tant en tant, els canviaven de torn.

Agost de 1987. L'afecció ambiental més apreciable era l'alteració de la morfologia del terreny, i fou quan els treballs de restauració començaren a reblir les cavitats artificials obertes.

La feina era dura: el carbó s'extreia a cops de pic (l'Esteve feia de picador) i es treia de la galeria amb carretons de fusta (en Salvador era carretoner), sense cap mena d'ajut mecànic, seguint les roderes marcades al terra, feina ben feixuga si tenim en compte que les galeries podien arribar a tenir un desnivell d'uns 20 metres entre la boca i el fons de la mina. En Salvador m'explicà que els van dir que cobrarien per treballar a la mina però, com en Joan, mai no en va veure ni cinc.

L'Esteve també m'explicà que, després de la guerra, van fer venir uns asturians per mirar de treure més rendiment de les mines, però la qualitat i quantitat del carbó, i la fragilitat del terreny, no permetien creure en miracles. En Joan em digué que els asturians els van canviar el sistema de treball, que van rebentar el carbó bo i que van tractar tan malament el terreny que la terra pressionava i feia caure o trencava els puntals que sostenien la galeria. Per això es va haver d'abandonar la mina en la que treballava. I va haver d'acabar el servei a la mina *del Sastre*, a la zona de Vencilles, també al municipi de Prats i Sansor.

El carbó que treien l'enviaven en tren cap a Barcelona, des de l'estació d'Alp,⁹ però reservaven l'engrunament del carbó. Per què el reservaven, aquest engrunament?

Durant la Guerra Civil, a Baltarga hi hagué un destacament militar que, posteriorment, caigué en desús. En Salvador, que sempre que podia s'escapava de fer de carretoner, era l'encarregat de triar els rocs més forts i bons de les barraques, que barrejava amb l'engrunament del carbó, per a fer-ne calç. Ho feien dos cops l'any, a la primavera i a la tardor. Al collet de Baltarga hi havia dos forats a la roca, on posaven arços i argelagues i, al damunt, anaven fent capes de rocs i de carbó. Cremava durant uns quinze dies, i en trigava quinze més a refredar-se, i, de vegades, tot i aquestes dues setmanes, encara era calent. La calç, l'amo de la mina la venia.

L'Antoni, que és una mica més jove, havia ajudat alguna vegada el seu pare en la feina de miner. I va provar de treballar-hi, cobrant 250 pessetes per tona de carbó, però ho va deixar per fer de fuster, primer, i per a treballar a la rajoleria familiar, després. Aquesta feina de rajoler la feia a l'estiu, mentre que a l'hivern treballava de paleta. Em va comentar que, amb 25 anys, va tenir la possibilitat d'anar a l'Escola Massana, amb els estudis pagats, a aprendre ceràmica, però era fill únic i va haver de continuar treballant a la rajoleria.

En una de les mines, que s'anomenava Malla, l'Antoni recorda que hi havia un cabestany per ajudar a pujar les vagonetes, però ja en la darrera fase d'explotació. També en la del Forner sembla que hi hagué una plataforma per a girar la vagoneta que va portar en Francesc Genís dels Arenys (el Pont de Bar), que era qui llavors s'enduia el carbó per a fer-ne adob. Aquest Genís el tornarem a trobar en les mines a cel obert.

L'Antoni també em digué que en el mateix turó, però al costat de Baltarga, hi hagué un intent d'explotació del lignit que no va reeixir, però encara es poden veure restes cremades.

Les mines de galeria s'explotaren, aproximadament, fins a la primera meitat dels anys 50 del segle passat. L'Agustí, que és el més jove de tots, hi havia entrat quan tenia 10 o 12 anys i encara s'hi treballava. De totes les mines en galeria, ara només es poden localitzar dues boques, tot i que cal saber que ho són perquè les obertures s'han empetitit amb el pas del temps, i ara tenen la mida d'un cau de guilles. El 1954 s'obriren tres mines a cel obert, que van destruir la resta.

La duresa de la feina a les mines la vaig percebre a partir d'una frase que em digué en Minguet: "la feina era molt trista, sempre arrupits de cap a terra."

A cel obert

A partir de 1954 s'obriren tres mines a cel obert, que ocupaven la part del turó que pertany al municipi de Prats i Sansor. De totes tres, l'anomenada Lourdes s'explotà fins a finals dels anys 80 del segle passat.

Amb l'Agustí vàrem fer una visita sobre el terreny, on es perceben encara les ferides que l'explotació hi va deixar: una restauració no massa ben feta, sense respectar la inclinació natural del terreny, afegida a una posterior esllavissada, deixen al descobert el perímetre de l'enorme esvoranc de la mina.

⁹ Segons consta en un llibre de comptes de les mines del poble veí de Sanavastre, el 1915 es cobraven 15 pessetes per cada carretada de carbó venut; i l'any 1918, 25 pessetes (AMPS 1343).

Febrer de 1990. La restauració ambiental de l'indret, pràcticament finalitzada, va integrar l'àrea afectada en el seu entorn natural, de manera que avui gairebé no queden vestigis de l'antiga activitat extractiva. Al fons, el poble de Sansor.

L'Agustí em digué que hi havia treballat a l'hivern, quan la feina a pagès minvava, i m'ensenyà el lloc on apilaven el carbó per tal de carregar-lo als camions, sempre tapat perquè si no es desfeia, i on les restes han format un petit turo-net, ara cobert d'herba. També m'explicà que el carbó el duïen als Arenys, on en feien adob. En aquesta explotació a cel obert es treballava ja amb maquinària. Cap al final de l'etapa d'explotació, l'Antoni i l'Agustí em digueren que hi intervingué RUMASA, però la mina no era gens rendible.

La fondària de la mina arribà fins als 25 metres.¹⁰ L'any 1984 es va realitzar un estudi sobre l'impacte d'una possible ampliació de l'explotació, en la qual es fa referència als efectes negatius que, tant sobre el terreny, com sobre les possibilitats socio-econòmiques, podria tenir aquesta ampliació. Entre altres aspectes, contempla el fre que suposaria per a un municipi i una comarca que volen viure del turisme, l'increment de possibilitats d'esllavissades per la fragilitat del terreny, la destrucció de terrenys d'ús agrícola i ramader, i constata el que ja m'havia dit l'Esteve: la baixada generalitzada dels nivells dels pous d'aigua de la zona.¹¹

Encara més endavant, el 1991, es realitzaren nous sondejos de reconeixement del subsòl per a valorar les possibilitats de continuar-hi treballant. Però els forts impactes de tot tipus, i la poca rendibilitat que presentava aquesta explotació, van permetre recuperar, malgrat les ferides del terreny, aquests espais per als usos tradicionals.

Al 2007, la superfície de la mina ocupada per un prat

¹⁰ Sol·licitud de permís d'extracció de lignit en el paratge de Montlleó de Sansor, presentat per Unió Minera de la Cerdanya, S.A. (AMPS 924, 18.08.1986)

¹¹ L'any 1982, hi ha un informe tècnic que es refereix a l'impacte d'una ampliació de la mina i, entre altres, al·lega una falta de proporció entre els perjudicis als propietaris i el bé comú produït per l'extracció de lignit (AMPS 1354, 29.10.1982)

♦ La recerca toponímica

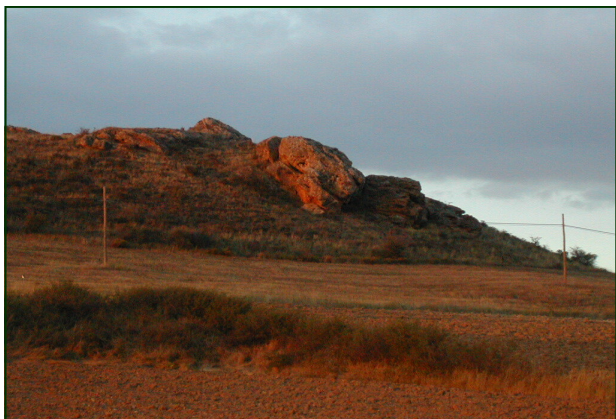
El tema toponímic ha resultat ser el que més temps i esforços m'ha requerit i, en alguns moments, ha arribat a obsessionar-me, perquè no aconseguia treure'n l'entrellat.

Sobre el terreny

Primerament, vaig demanar a tots els informadors amb quin nom coneixien l'indret i, sobretot, si sabien per què s'anomenava així. Tots ells em van dir que sempre ho havien conegut amb el nom de Montlleó, que alguna vegada s'anomenava coll de Saig, i que no sabien per què se'n deia així.

Les roques superiors del turó, vistes des del costat de Baltarga, semblen dibuixar el perfil del cap d'una lleona, però aquest fet no pot ser considerat com a inqüestionable, bàsicament per dues raons: la primera, es tracta d'una percepció del tot subjectiva (no tothom ho veu igual); la segona, al damunt de les roques actuals n'hi havia hagut d'altres que han caigut i, a més, l'Antoni em va comentar que, anys enrere, el coll de Saig era més amunt que actualment i, per tant, aquest rebaix del terreny en podria haver modificat el perfil.

El pas següent, doncs, va ser consultar obres sobre toponímia.

Roques amb la forma de cap de lleona

Consulta bibliogràfica

El primer autor que vaig consultar va ser, òbviament, Joan Coromines.¹² Aquest autor contempla dos possibles orígens per al topònim que ens ocupa. D'una banda, referint-se al riu i la vall de Montlleó (l'Alt Maestrà), n'apunta un origen àrab relacionat amb l'aigua (provinent de *mā-l-uyūn* "l'aigua de les déus"). De l'altra, provinent de MONTE LEONE, designaria un castellet al cap d'un turó, com en el cas del poblat de Montlleó (la Segarra).

Cap d'aquestes possibilitats servia, d'entrada, per al cas que estudiava. Al Montlleó de la Cerdanya no hi ha cap font, ni tampoc no es percep cap vestigi evident que faci pensar que hi hagués pogut haver un castellet.

Per tant, calia abordar altres vies de recerca. J. Tort diu que "... la toponímia utilitza bàsicament els serveis d'altres tres ciències: la història, la lingüística i la geografia, però ha de recórrer també sovint a auxiliis complementaris: l'epigrafia i l'arqueologia, l'arxivística i la paleografia, l'etnografia i el folklore, la psicologia social, la topografia, la botànica..."¹³

La consulta bibliogràfica la vaig orientar cap a aquests tres camps concrets: la història, la lingüística i la geografia.

Pel que fa a la història, vaig cercar documents antics que estan editats¹⁴ i altres obres històriques antigues¹⁵ per tal de localitzar alguna constància històrica del topònim. Malgrat que en alguns d'aquests documents es fa referència a alguns topònims veïns del que buscava, d'aquest no en vaig trobar cap rastre, perquè, quan apareix l'indret, s'anomena com a coll de Saig. Les referències a l'indret que he pogut localitzar amb el nom de Montlleó són totes del segle XX.

També vaig consultar un estudi sobre la romanització a Cerdanya¹⁶ per provar de trobar alguna referència a fites o mil·liaris, tenint en compte la situació del turó, al costat d'una via de comunicació, en un punt elevat, i que fa de partició de termes. Aquesta possibilitat derivava també d'una hipòtesi que em semblava plausible: si antigament hi hagués hagut una termenera o molló (fita), bé podria ser que, com diu Coromines,¹⁷ per propagació de la nasalitat: *monlló*, "ajudant-hi la influència dels in comptables NLL en *Mont-*", hagués evolucionat cap a *Montlló* i, posteriorment, cap a *Montlleó*.

I, a partir d'aquí, la recerca bibliogràfica es va centrar en la consulta d'altres obres sobre toponímia, però, també, de gramàtica històrica. En cap dels casos, però, vaig trobar-hi fonaments que avalessin la hipòtesi formulada.

Finalment, vaig recórrer a la geografia. La primera sorpresa va ser comprovar que en la toponímia oficial actual de la Generalitat de Catalunya, malgrat haver-hi alguns *Montlleó*, no constava aquest topònim a la zona cerdana.

A partir de la troballa de les restes del que semblava haver estat una fita geodèsica, vaig buscar en la xarxa geodèsica de Catalunya i en l'estatal, però en cap dels dos casos no hi constava aquest punt.

Finalment, vaig fer una recerca a internet d'altres possibles indrets que compartissin el nom per tal de buscar possibles coincidències. I, efectivament, vaig localitzar-ne uns quants, que he relacionat en annex, i gairebé sempre es tracta de punts elevats, alguns amb clares funcions de vigilància i/o defensa en el passat, i en molts casos s'hi ha trobat restes arqueològiques d'èpoques diverses.

Consultes filològiques i històriques

En el punt en què no sabia cap a on orientar la recerca toponímica, vaig contactar amb dos filòlegs per tal de consultar-los la viabilitat de la meua hipòtesi i, sobretot, demanar-los cap a on podia orientar la meua recerca. Vaig seguir les seves orientacions, però no aconseguia trobar la clau de volta que em permetés afirmar un origen toponímic amb unes bases prou sòlides.

Va ser a partir d'un comentari de l'Antoni, al final de l'entrevista, que vaig començar a veure-hi una possible solució. M'estava parlant de la situació estratègica de Baltarga, i d'una batalla que hi va tenir lloc durant l'edat Mitjana. De seguida vaig consultar el llibre sobre els comtes de Cerdanya¹⁸ i hi vaig trobar la possible solució. Una posterior conversa amb en Joan Blasi em va aclarir aquesta possibilitat que, si bé és només una hipòtesi, em sembla força versemblant.

¹² COROMINES (1965, pp. 213-215; 1996, pp. 359-360; 1985, pp. 755-757)

¹³ TORT (2001)

¹⁴ AA.DD. (1995), SERRA I VILARÓ (1989), BARAUT (1978, 1979-1992/93)

¹⁵ MARCA (1998)

¹⁶ OLESTI (1990)

¹⁷ COROMINES (1996, pp. 359-360)

¹⁸ BLASI (1999, pp. 139-142)

En l'acta de consagració de l'església de Sant Andreu de Baltarga¹⁹ s'esmenta el lloc de ipsas guardias (=guàrdies o fortificacions), com també l'indret de Torrelles (situat a l'altre costat del coll de Saig), a més de referir-se als camins que travessen el terme, entre els quals la viam mercatalem, que ja he esmentat abans.

Enfront de la zona estudiada, a l'altre marge del Segre, es conserven encara avui llocs anomenats la Reduta, el camp de Tor i els Castellots, noms tots ells referits a fortificacions. Si observem la situació de tots aquests indrets, veurem que formen una línia, que bé podria haver estat defensiva en temps en què la frontera amb els sarraïns se situava en aquesta zona (entre 759 i 799). En alguns d'aquests llocs s'han trobat indicis de construccions de torres de fusta utilitzades pels francs.

A aquesta hipotètica línia de fortificacions, que aniria des d'Olopte fins a Torrelles, en Salvador Vigo encara n'afegí una altra: al municipi de Das es conserva la Torrassa, lloc, com els altres, elevat, en una situació estratègica, on hi ha restes d'un assentament iber, i que estaria en la mateixa línia dels anteriors, cobrint, de banda a banda, tota la plana cerdana.²⁰

Això ens pot aclarir l'origen toponímic de Montlleó com a "castellet damunt d'un turó". Cal dir, però, que es tracta d'una hipòtesi de l'autor, que jo comparteixo, però que caldrà fonamentar en un futur.

Un altre element pot reforçar aquesta hipòtesi: l'indret s'anomena, també, coll de Saig. Un saig era un auxiliar militar, que defensava les possessions i acompanyava en els combats els magnats del regne visigot. Són coneguts des del principi de la dominació goda (tot i que hi havia una figura similar ja en època romana), i també s'anomenaven buccellarii. Posteriorment, tingueren funcions judicials, més que no pas militars. Aquest coll pren el nom del poble de Saig, que consta en la documentació medieval.

• Conclusions

La principal conclusió a què he arribat és que aquesta només ha estat la primera etapa d'un treball que voldria continuar en un futur, un petit tast etnogràfic que m'ha obert noves línies de recerca.

M'ha permès conèixer l'origen, l'evolució i la mort d'una activitat que tingué importància en l'economia i la història local de Prats i Sansor, i també de part de la comarca de la Cerdanya. I, sobretot, he pogut conèixer-la per mitjà de testimonis que la van viure.

D'altra banda, la recerca toponímica m'ha dut a treballar camps molt diferents, tots ells interessants, però no m'ha permès arribar a unes conclusions que pugui donar per tancades i definitives. I això no deixa de ser, també, un repte per al futur.

Així, doncs, puc dir que al final del meu treball els interrogants que m'han sorgit són més nombrosos que els que he estat capaç de resoldre, però en aquest camí que he fet, he gaudit enormement de totes i cadascuna de les passes realitzades.

• Reflexions finals

Aquesta ha estat una experiència molt enriquidora, tant a nivell personal com de coneixements, que m'ha permès tractar persones molt interessants, amb moltes ganes d'explicar les seves vivències, que m'ha permès descobrir amb molta intensitat la història humana del turó que volia estudiar, i que

m'ha obert nous camps de recerca que voldria continuar en el futur.

M'ha permès conèixer una activitat – la mineria – que ha desaparegut de la comarca, però que durant prop d'un segle va tenir una importància considerable, tant per a l'economia com, sobretot, per a les persones que van passar-hi uns anys de la seva vida treballant-hi.

M'ha permès treballar en camps tan diversos com la història, la lingüística, la geografia, l'arqueologia, però, per damunt de tot, conèixer les històries de cadascuna de les persones a les quals he escoltat, històries personals, viscudes amb tota la intensitat i les dificultats d'unes circumstàncies dures i complexes. Històries individuals, potser petites, però que conformen la història d'un poble, d'una comarca. Històries personals, testimonis d'un temps que es va perdent i que, com a col·lectivitat, potser hauriem de provar de recuperar abans no sigui tard.

He redescobert el gust per la conversa pausada, la confiança i la franquesa que m'ha suposat que m'obrissin de bat a bat, no solament casa seva, sinó la seva experiència i el relat de les seves vides plenes de dificultats, però, també, d'una riquesa humana extraordinària.

També he gaudit molt compartint i discutint els meus punts de vista amb persones molt més sàvies que jo, que m'han escoltat i m'han aconsellat, que m'han facilitat l'accés a documentació que desconeixia, que m'han adreçat a altres persones que em podien aportar més informació.

• Agraïments

Aquest treball no hauria estat possible sense l'ajut de moltes persones. En primer lloc, les que m'han explicat les seves vivències a les mines: en Baldomero i en Minguet Bertran, l'Agustí Picas, i l'Esteve Rossell, de Prats i Sansor; l'Antoni Carol, de Baltarga; en Joan Pujol (fill del Molí de Ger) i en Salvador Vigo (fill de Baltarga), veïns de Bellver de Cerdanya. A tots ells els vull agrair el temps que m'han dedicat però, sobretot, que m'hagin fet partícip d'una part de la seva vida, que hagin compartit amb mi les seves experiències de treball i, també, altres aspectes que han sortit en les converses. Gràcies a ells he après moltes coses, la més important de les quals, potser, és saber valorar l'enorme riquesa de la seva humanitat.

Els que han patit les meves hipòtesis de treball i m'han ofert la seva llum de coneixement: en Ricard Andreu i en Ramon Pla, filòlegs; en Joan Blasi Solsona i en Salvador Vigo i Pubill, historiadors i etnòlegs.

Finalment, un agraïment especial a l'Oriol Mercadal Fernández, director del Museu Cerdà, sense l'ajut i el suport del qual aquest treball no hauria ni tan sols començat.

• Bibliografia

HISTÒRIA I ARQUEOLOGIA

AA.DD. *Catalunya Romànica*. Vol VII: Cerdanya-Conflent. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995

¹⁹ AA.DD. (1995)

²⁰ En la major part d'aquests indrets hi ha vestigis de diverses èpoques (possibles túmuls d'incineració, poblats ibèrics, fortificacions antigues...), atesa la seva situació estratègica.

- ABADAL, R. d'. *Catalunya Carolingia*. Vol II: Els diplomes carolingis a Catalunya. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Memòries Secció Històrico-Arqueològica, II, 1926-1950
- BALARI I JOVANY, J. *Orígenes històrics de Catalunya*. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Hijos de Jaime Jeps, 1899
- BARAUT, C., "Documents de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, II-XI, 1979-1992/93
- BARAUT, C., "Les Actes de Consagracions d'esglésies del Bisbat d'Urgell al segle IX-XII", *Urgellia*, I, 1978
- BLASI SOLSONA, J., *Els oblidats comtes de Cerdanya (798-1117)*, Sant Vicenç de Castellet: El Farell Edicions, 1999
- DELCOR, M., *Estudis històrics sobre la Cerdanya*, Barcelona: Barcino, 1977
- MANGADO, X. et al., "El jaciment de Montlleó (Prats i Sansor, Cerdanya, Lleida)", *Quadern de treball de l'Associació Arqueològica de Girona*, 13, 2005, pp. 121-132
- MANGADO, X., MERCADAL, O., FULLOLA, J.M., GRIMAO, J. "Montlleó: un punt clau en la travessa humana del Pirineu". *XIV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 2009, pp. 549-564. Institut d'Estudis Cerdans. Puigcerdà.
- MARCA, P. de, *Marca Hispanica sive limus hispanicus, hoc est, Geographica & historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, & circumjacentium populorum*, Barcelona: Base, 1998
- MARTÍ SANJAUME, J., *Dietari de Puigcerdà amb sa vegueria de Cerdanya i sots-vegueria de Vall de Ribes*, 2 vol., Ripoll: Imprenta i Llibreria de Llorenç Bonet i Batlle, 1926
- OLESTI, O., *La Cerdanya en època antiga. Romanització i actuació cadastral*, Treball de doctorat, 1990, inèdit
- SERRA I VILARÓ, J., *Baronies de Pinós i Mataplana*, 3 vol., Bagà: Centre d'Estudis Baganesos, 1989

ECONOMIA

- GALCERAN VIGUÉ, S., *La indústria i el comerç a Cerdanya. Estudi socio-econòmic i polític segons les "Ordinacions Mustassaph"*, Barcelona: Rafael Dalmau, 1978
- GESOND, S.A., *Estudio geológico del subsuelo situado en el término municipal de Prats i Sansor en la Cerdanya*, 1991
- MATEU I LLEVADOT, X., *La Cerdanya. Recursos económicos i activitat productiva*, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1981
- PLENISER, S.A., *Separata que acompaña al plan de labores de los terrenos afectados por las labores de explotación de la mina de lignito "Lourdes n° 3892" sita en los términos municipales de Prats, Sampsor, Isobol y Bellver de Cerdanya (Lérida)*, 1984
- TAGSA, *Informe geológico-ambiental sobre l'impacte d'ampliació d'una explotació a cel obert al terme municipal de Prats i Sampsor (La Cerdanya, Lleida)*, 1984
- VIGO, S.; PUIG, X., *La Cerdanya a finals del segle XVIII vista per Francisco de Zamora*, Tremp: Garsineu, 1999
- VILA, P., *La Cerdanya*, Barcelona: Empúries, 1984

TOPONÍMIA (inclou gramàtiques i diccionaris)

- AA.DD., *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1995
- AGUILÓ I FUSTER, M., *Diccionari Aguiló*, Vol V (M-O), Barcelona: Editorial Alta Fulla, 1989
- BADIA I MARGARIT, A., *Gramàtica històrica catalana*, València: Tres i Quatre, 1994 (3a. ed.)
- BERNAT AGUT, J., *Toponímia rural d'Atzeneta del Maestrat. Recull toponímic i estudi primerenc*, Castelló: Diputació de Castelló, 2000
- COROMINES, J., *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona: Club de l'editor, 1997 (5a.ed.)

- COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, Vol V (L-N) i VI (O-SAI), Barcelona: La Caixa, 1996
- COROMINES, J., *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Vol V (LL-NY), Barcelona: Curial / La Caixa, 1985
- COROMINES, J., *Estudis de toponímia catalana*, Vol I, Barcelona: Barcino, 1965
- DUARTE I MONTSERRAT, C., *Gramàtica històrica del català*, Barcelona: Curial, 1984-1986
- FABRA, P., *Diccionari General de la Llengua Catalana*, Barcelona: Edhasa, 1978 (9a.ed.)
- GRIERA, A., *Tresor de la Llengua, de les Tradicions i de la Cultura popular de Catalunya*, Vol X (Ma-Nyufar), Barcelona: Fidel Rodríguez Impresor, 1946
- MARTÍ CASTELL, J. (dir), *Gramàtica històrica catalana*, 2 vol., Barcelona: UOC, 1999-2000
- MEYER-LÜBKE, W., "Els noms de lloc en el domini de la diòcesi d'Urgell", *Butlletí de dialectologia catalana*, juliol-desembre 1923
- MOLL, F. de B., *Gramàtica històrica catalana*, València: Universitat de València, 1999
- MORAN I OCERINJAUREGUI, J., *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994
- MOREU-REY, E., *Toponímia catalana. Assaig de bibliografia*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1975
- MOREU-REY, E., *Els noms de lloc. Introducció a la toponímia*, Barcelona: Unió Excursionista de Catalunya, 1965
- PIÑOL AGUADÉ, J.M., *Cap a Andorra i la Cerdanya. Estudis de toponímia*, Barcelona: Rondes, 1995
- SANCHIS GUARNER, M., *Aproximació a la història de la llengua catalana: creixença i esplendor*, Barcelona: Salvat, 1992 (2a.ed.)
- SEGURA, J., *Etimologia dels noms de pobles de la Cerdanya catalana*, Barcelona: Tipografia Catòlica, 1887
- TORT FONADA, J., "La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari. Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l'estudi dels noms de lloc", *Scripta Nova*, 86, abril 2001
- PUBLICACIONS PERIÒDIQUES
- "La Voz del Pirineo", Puigcerdà, 1881-1910
- Butlletí Oficial de la Província de Girona, 1866-1910
- DOCUMENTS ELECTRÒNICS
- Institut Cartogràfic de Catalunya <http://www.icc.es>
- Institut Geològic de Catalunya <http://www.igc.cat>
- Instituto Geológico Nacional <http://ign.es>
- <http://google.com> (per a la cerca d'altres topònims similars, en diferents idiomes)
- ARXIU CONSULTATS
- Arxiu Municipal de Prats i Sansor (AMPS)
- Arxiu Comarcal de la Cerdanya (ACC) –abans, Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà (AHCP–

“Llocada Nomophilaqueica”, un llibre de caricatures desconegut

Per Alfred Pérez Bastardas *

Moltes vegades s'escau la casualitat de trobar-te entre les mans papers que han estat publicats per un petit grup de persones amb la finalitat de que siguin aquestes les destinataries d'aquest impresos. No tant corrent és que el que es publiqui sigui un llibre o llibret d'un interès especial a aquells que va dirigit, doncs aquesta mena de llibre de bibliòfil ni es ven ni es compra; normalment s'hereta, o va a parar a alguna biblioteca. Tanmateix si el llibret té a més un interès peculiar per haver-hi dibuixos, gravats, o qualsevulla anotació que reflexa un determinat comportament social o polític augmenta d'interès. I això és el que s'escau en un petit llibre —que he pogut tenir a les mans, gràcies a Lluïsa Rubio— publicat el 1896, i dedicat exclusivament a rememorar uns anys a la Universitat de Barcelona d'uns alumnes que s'havien matriculat a la Facultat de Dret, entre 1883 a 1889.

Ara en el cent quinze aniversari de la publicació d'aquest llibre fet per estudiants de Dret, acuradament imprès, on tres destacats alumnes van fer servir més la ploma per caricaturitzar companys i professors que per prendre apunts... pot ser d'interès donar-ho a conèixer. No sabem amb exactitud tots els noms dels que caricaturitzaven en plena classe, però tenim l'obra en conjunt, que gràcies a la voluntat i seriositat d'alguns d'ells, volgueren imprimir aquells papers que encara guardaven. Havien passat uns quants anys d'ençà que varen deixar la Universitat, però els agradava de pensar-hi i acceptaren de quedar caricaturitzats per a la Història. Per explicar què va passar i com, res millor que deixar que parlin ells mateixos :

“Al curs de LLeys de 1883 a 1889 la Providència va afavorir-lo ab tres artistes —jmal ens està'l di-rho!

Les explicacions dels Mestres eren ¡de segur! força instructives; però als treia el natural se'ns n'anava pels ulls, dexant desfavorides les urelles.

Els estudiats autèntics s'aferrissaven gargotejant apunts en la llibreta estesa sobre la taula dels genolls. També nosaltres usavem d'aquest escriptori, fent corre'l llapis o la ploma. Però, l'un agafava'l nas del Catedràtic o l'orella d'un condexeble, y'n perfilava'l contorn en la llibreta d'apuntes; y'ls altres dos observaven als Mestres y als companys, y'n retenien una impressió, que guardaven embolicada

en versos del raig. Acabat, dibuixos y versets anaven a la jurisdicció dels comentaris del interessat. Els que havien tingut la pega d'exir lleigs, deyen mal dels artistes; els demés ponderaven el llur ingeni... Després, hem estat, qui més qui menos, Llicenciats en Dret, y, alguns, doctors y tot.

L' anyorament de la inoblidable comunitat de les aules, ens ha duyt, un colp cada any, a un dinar de condexebles. Allá'ns hem reunit una colla d'ex-estudiants, convertits en civilistes, criminalistes, jutges de pau, notaria, substituents-relators, fiscals, y has-ta regidors y candidats a Diputat, encara no prou sabuts en l'art de la trampa.

Entre'l xampany y les postres, algú se'n recordà de les venjances derls artistes contra les so-poríferes explicacions, y va dir : “Ab tot, s'ha de con-fessar que l'obra es curiosa. Els dibuixos son fla-quets, els versos coxegen; dibuixos y versos se res-senten del such dels genolls; però, tant com més ens allunyam d'aquells temps, les memories se'n fan saboroses...”

La idea s'encomanà abans d'esser espressa-da. Els artistes foren pregats de cedir la obra; y la comu-nitat determinà estamparla, fentne un número d'exemplars estrictament limitat al número dels qui foren condexebles. —D'aquestes coses el públich no n'ha de fer res.

Solament aixís podíam usar la llibertat de dirne quatre de fresques tant als Mestres com als dese-bles, sense caure en difamació, y atenyent el fi únich d'aquest volum, que no es altre que avivar los recorts del temps més hermós d'una colla de noys, allavors, y ara homes fets, alguns carregats de may-nada y tos de mals de cap.

En los dibuixos y en los versos pot ser no hi res-plandeix la justicia distributiva. Els artistes no se'n han preocupat. Al que se'n ofenga, li demanen perdó. No pas tots, per axó. Dels tres, n'hi ha un que no ha de demanarne. Es en Lluís Mora. Estavam a punt de donar al estamper els originals, quan la Mort, escometentlo d'improvís y traydorament, va ferirlo y endúrsele'n. Tots l'hem plorat, y hem dema-nat al bon Deu que'l pugés a la santa Gloria en les ales de sa Misericordia...

Els altres dos s'encomanen a la indulgencia.”

Així s'expressen els dos advocats-artistes que quan ja ningú recordava aquelles caricatures, ni els versets de quan eren alumnes de la Universitat de Barcelona; Probablement ningú hi trobà cap inconvenient en publicar aquests fulls de joventut, que aleshores ja eren reconeguts i destacats juristes, homes de Lleis i de doctrina, en un context on el catalanisme començava a ser reconegut com a epifenomen social i

polític en extensió.

El llibre en dotzau, conté 165 pàgines numerades amb caràcters àrabs i sis de romans, i l'exemplar porta el número 5, entregat a Ramon Rubio i López.

Aquesta "Llocada Nomophilaqueica", és com tota llocada, composta de "lloques", és a dir professorat, mestres i catedràtics, i "la pollada", és clar, tots els alumnes, que son 62, si ens hem de refiar de les caricatures que el llibre conté.

Tots ells, com el títol del llibre indica, amants de les Lleis i particularment del Dret Català, que en aquells moments era, si més no, una justa causa a defensar, davant la unificació centralista de l'època empenyada a deixar el nostre Dret com a norma arqueològica medieval.

Els catedràtics en nombre de divuit, eren prou reconeguts com a elit de juristes, però també com a capdavaners del Dret Català i molts d'ells de grata memòria a generacions d'advocats i de catalanistes, com també polítics, ministres i homes públics: Duran i Bas, Mas i Amigó, Coll i Pujol, Domenech i Coll, Estanyol i Colom, Fàbrega i Cortés, Flaquer i Fraiese, Jaumar i Andreu, Permanyer i Ayats, Planas i Casals, Pou i Ordas, Rubió i Lluch, Sampsó i Ribera, Torrents i Monner, Trías i Giró, etc.

D'entre aquells alumnes també més endavant eminents juristes i polítics regionalistes i republicans alguns d'ells d'obligat recordança: Antoni M^a. Borrell i Soler, que serà president de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, de la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya, magistrat del Tribunal de Cassació, i que redactà en cinc volums el "Dret civil vigent a Catalunya", obra indispensable fins a la Compilació de les nostres Lleis, etc. Antoni Par i Tusquets, que fou notari i de la Unió Jurídica Catalana (U.J.C.), Narcís Verdager i Callís, destacat polític regionalista protagonista de la primera victòria del catalanisme, regidor i dirigent de la Lliga Regionalista.

Beningne O. Domenech, que fou de la Junta del Centre Escolar Catalanista; Joan B. Gou de Palol, membre del Consell Directiu de "Catalunya i Avant"; Albert Grané i Closa, nascut a Vic, membre de la Unió Catalanista i notari; Miquel Laporta i Mercader, fou membre del Centre Escolar Catalanista i de la UFNR; Ramon Rubio i López, regidor a Barcelona, del Consell Fundador de la Caixa de Pensions, i secretari d'en Cambó durant molts anys; Màrius Serratacò del Centre Escolar Catalanista; Rafel Vallet i Sabater, fou membre de la Junta de Govern del Col·legi d'Advocats per mandat judicial quan la Junta democràtica de 1926 fou desterrada per publicar la Guia Judicial en català.

Josep Bagunyà i Martra, s'adhereix a la Festa de Germanor del 1904 promoguda per la Lliga Regionalista davant l'escissió dels republicans catalanistes: Pere Enric Ferran i de Rocabruna, membre del Centre Escolar Catalanista, es dedicà a la música i visqué a Brusel·les. Leopold Rodés i Campderà, Marius Serratacò i Boet i Francesc Sitjar i Carreu afiliats al Centre Escolar Catalanista. Els altres alumnes eren:

Joan Albanell i Vilardell
Josep M^a. Armengol i Bas
Damià Bennazar i Moner
Benet Borràs i Suñé
Francisco de Castañiza Abarda
Pau Castellví i Marco
Agustí Coll i Sellarés
Joan Corbera i Tintó
Rufí Crespo i Ayensa
Manuel Die i Mas

N. Esquè
Ramon Ferrer i Estruch
Josep Font i Marimón
Josep Mª Galcerán de Cifuentes
Artur Gallart Bastús
Pere Garriga i Folch
Joan B. Gou de Palol
Joaquim Mª de Grasa i Nasarre
Pau Joer i Galicia
Salvador Jordà i Torra
Joaquim Jordà Sastre
Pedro Esteban Lahoz
Ricardo L. Linares, L. Linares
Antoni Llor i Rosell
Eduard Mª Maluquer i Anzizu
Francesc Mallol i Sarri
Josep Manonville i Solà
Pere Miquel i Flaquer
Josep Mirapeix i Pujol
Josep Mora i Rovira
LLuis Mora i Rovira
Ramon Maratona i Verdager
Mariano de Mottes Aleu
Estanislau Navarro Torrell
Francesc M. Oms i Ruyra
Teodoro Peñasco i Vicens
Manel M. Pecero Enríquez i Tós
Josep Rey i Jordana
Tomàs Riera i Sans
Cesareo Ruiz Guembe
Ramon Sampons Granell
Ramon Sans de Tort
Francesc Serra i Cañellas
Francesc Sitjar i Carreu
Baldomero Sobrini Argullós
Joan Soler i González
Francisco Torres de Navarra
Jaume Vila i Escardó
Josep Villas i Moreno
Antoni Virgili i Chìa

En conjunt un grup de juristes que estimen el que havien fet companys seus: els que feren les caricatures eren Josep Mora i Josep M. Armengol i el "poeta" era Lluís Mora.

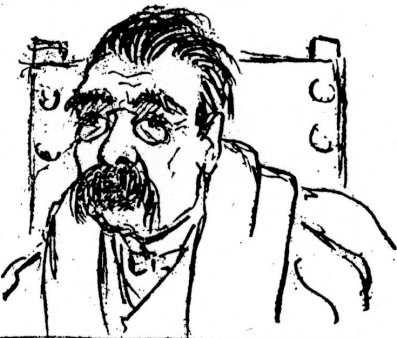
Llàstima que no coneguem més casos com aquest, si es que n'hi van haver; entretant però res millor que veure i llegir algunes d'aquelles caricatures, de traç fi i expressió acurada, on la nota amable o punyent, frívola, crítica a voltes acertada, acompanya una enyorança, que per nosaltres és Història... que ajuda configurar un passat no pas tant llunyà com pugui semblar.

Aquest llibret és doncs una petita troballa que ens apropa per la imatge i per la part satírica a juristes i professors que durant més de tres dècades foren els que formaren docament els nostres advocats; sense exagerar, aquelles generacions d'advocats que defensaren un catalanisme d'arrel jurídica, tenen en aquests llibret, nom i cognoms, però també cara i caràcters. Llàstima que no en tinguem més d'aquests documents tants interessants.

El llibre que medeix 16,5 x 11 cm. no es troba a la Biblioteca de Catalunya, ni a la de l'Ateneu Barcelonès, ni tampoc a la Biblioteca de l'Acadèmia de les Bones Lletres, ni a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona; n'hi ha un exemplar a la Biblioteca del Col·legi d'Advocats i encara un altre a la Biblioteca de la Universitat de les Illes Balears. És esmentat en el "Manual del Librero Hispano-Americano" de palau, en el volum vuitè, pàgina dinou, amb el número de registre 145.109.

Per tot això creiem d'interès publicar algunes de les més significatives caricatures i versets d'aquests professors i alumnes que un dia llunyà de 1885, tot just quan es presentava el Memorial de Greuges, estudiaven a la vella Universitat de Barcelona. Aquí teniu les que hem considerat més interessants.

**De la Societat Catalana d'Estudis Històrics*

Señores: El fenómeno comercio...

DR. MANUEL DURÁN Y BAS
DECANO

De esta tierra prez y honor,
D. Manuel Durán y Bas
es gran cruz, es senador,
jurisconsulto, orador
y otras hierbas además.

Por su ciencia y por su viso,
como es un hombre preciso,
se multiplica por mil
y no falta en ningún guiso,
lo mismo que el peregil.

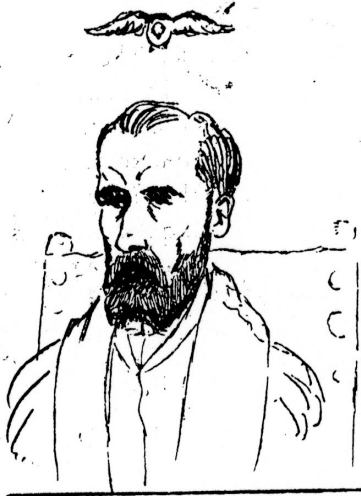
Su despacho de abogado,
las juntas, el arancel,
la Audiencia, el libro, el Senado..
no sé como á D. Manuel
no le traen mareado.

DR. JOAN DE ARANA DE LA HIDALGA

Un supernumerari tant simpàtich,
que gosa d' un concepte tan cabal,
que á mes d' un catedràtich,
perque ell vingués, hem desitjat malalt.

Esplica ras y curt, y si 'l resumen
un cop pregunta, els preguntats se 'n fumen
puix contestant sis ó set cops *amen*,
acabat, ell vos diu: «Perfectament».

DR. JOSEPH ESTANYOL Y COLOM

Alt y prim, bellugós y rialler,
cara gòtica y mística, rosset,
fill de Vich, menja-sants, molt falaguer;
Vetaquí al *papu* dels cursants de Dret.

Un jove tot ell ple de velledat,
un sabi posturer com un infant;
«Pepito» á fora la Universitat,
á dintre de la càtedra, un Pep gran.

Esplica 'l Dret canónich ab passió,
estirantse la barba y suant fort;
viu d' En Moreno Nieto ab lo recort
y mata als estudiants á colps de pó.

DR. JOSEPH FLAQUER Y FRAISE

Fa goig, mitg assentat en la cadira,
dels guants l'un ben ficat, l'altre mitg fora;
llarga patilla rossa, y somiadora
dels ulls blaus la mirada, tant retira
á un inglés, que un hom sospita
que la dida 'l bratá, ó la llevadora.

Y ara escoltém: «¡Senyors! de la Inglaterra
devant la Carta Magna se prosterna
lo poble tot, ¡Senyors! no hi ha en la terra
constitució mes sabia; es la eterna
regla del governar que venturosos
fa als pobles en la pau, forts en la guerra.»

Després, ve En Vico ab la *scienza nuova*
y 'l Trípodè robust en que s' assenta
de les nacions modernes la planta
forma de coexistir... Y per la Historia proba
y d' un rus amich seu pe 'l testimoni,
que Inglaterra es la terra més decenta.

1º, 2º, 3º... quins...

DR. ANGEL BAS Y AMIGÓ

Como es tan madrugador,
de mañanita temprano
ya está en clase este señor,
y con la lista en la mano,
que suele ser lo peor.

Entre sus alumnos hayles
muchos que son medio frailes,
y que pueden madrugar
pero ¿y los que van á bailes
como se van á arreglar?

DR. ANTONI JOSEPH POU Y ORDINAS

¡Quín peix, santa María!
¿Qué no veyéu quins ulls tant murriets?
Son parlar subrallat y aquella bonhomía,
folrada d'ironía,
que 'n tenen d'escolástica, fillets!

Es un frare burleta,
¿qué no ho diu prou lo seu molsut clatell?
Li varen dar per llengua una palmeta
y, en sent que pega, apreta;
no mes á Sant Tomás dexa la pell.

¡Catalans! ja ha arribat l'hora....

DR. JOAN J. PERMANYER Y AYATS

Catalá de soca-arrel,
la llibertat es son dogma;
de naxensa, está renyit
ab subgeccions y falornies.

De passar llista non 'n sap,
son parer á ningú imposa,

sols tinga sentit comú
á tot estudiant aproba.

D' un pare Ministre, encar
l' embolcalla la aureola,
pró del pare la altivés
li plau més que la poltrona.

Li dihem lo cap-parlant,
pe 'l repós ab que enrahona;
y es cert que treballa més
de cervell que no de boca.

DR. JOSEPH SAMPSÓ Y RIBERA

Que si En *Titius* y si En *Mævius*,
que si 'l barco ve del Africa,
espallofa 'l Dret' romá
fentlo sabe al més sabata.

Les violes y les flors
les dexe fora la cátedra;
als apuntes que hi hem fet
no s' hi troba un bri de palla.

Un ministre saberut
de Romá un sol curs dexava;
al Mestre axó l' ha entristit,
al poch temps ja era á la caxa!
la cadira ahon s' assentá
may més será tant honrada,

Quan, el birrete al clatell
y les mans á la butxaca,
el veyam passar ferreny
y ab ses patilletes llargues,
més per gust que per dever
tots li feyam barretada.

NARCISO VERDAGUER Y CALLIS

Buen crítico, periodista,
poëta muy celebrado
y grande catalanista
y, hasta, según he observado,
también es corto de vista.

Pero le encuentro un defecto
y es que escribe en catalán;
lo cual es de mal efecto
pues solo le entenderán
los que entiendan su dialecto. (*)

*) Donde dice dialecto, quiso mi pluma,
en vez de dialecto, poner idioma.

RAMÓN RUBIO Y LOPEZ

Es preciso confesar
que este es un chico excelente,
que ha conseguido alcanzar
entre la gente escolar
un puesto muy eminente.

Para él no hay asignatura
que le estorbe ó cause empacho;
ni se achica, ni se apura,
porque Rubio es un muchacho
que raya á muy grande altura.

Él se eleva á las regiones
de las más altas cuestiones,
y lo que es Rubio debía,
teniendo esas condiciones,
estudiar Astronomía.

Porque Rubio, con alzar
los brazos, puede tocar
al cielo, ¡tan alto es Rubio!
¡cómo venga otro Diluvio
lo que es él no se ha de ahogar!

Pero aunque en altas esferas
tiene su cabeza asiento,
me han dicho, y'es muy de veras,
que criadas y costureras
ocupan su pensamiento.

Y no es esto lo peor,
sino que busca enramadas,
si oficia de cazador,
enramadas destinadas
á alguna caza mayor.

Esto es Rubio, y esto es
porque así lo quiere Dios,
pues ahí donde lo ves
él y Riera son dos,
y un saco de paja tres.

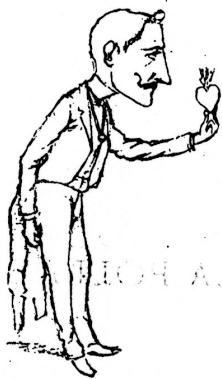

ANTONIO M.ª BORRELL Y SOLER

Tiene vocación entera
y estudia con tanto afán
que de este chico se espera
llegue á ser una lumbrera
en el foro catalán.

Está al estudio tan hecho
que, así por vía de ensayo,
se mete entre espalda y pecho
todo un libro de derecho
en menos que canta un *Gayo*.

JOAN ALBANELL Y VILARDELL

Congregant de sant Lluís,
adinerat y estudiós,
moltes mamás li fan l'ós,
mes ell diu: «Tinch compromís».
Y en veritat es axís,
puix hi ha un pare jesuïta

que li te ja una *pollita*
de la rexa parroquiana
que,—¿A qui, *Padre*, li demana,
he de doná en mon cor cita?—

Mes ell trobantse apurat,
de comissions desconfia
y molt més en lo *só fia*
de certa veu que ha escoltat.

Y, d'aquesta refiat,
rioler sempre 'l veuréu,
llarch y prim com un fideu,
cara-prim y un glan't nasset,
guapo ell y vermellet,
bon xicot y bon hereu.

DR. FRANCISCO DE S. JAUMAR Y ANDREU

Discursayre refinat,
hi ha dies que 'ns encanta;
y si be En Pou lo bescanta
de donar per llebra gat,
el día que no ha estudiant

(perque á Bolsa l' han torbat),
ens hi apreta un discursás
tant remelós y florit,
que al més gran y al més petit
ens dexe ab un pam de nas.

D' ayre jove y barba blanch,
mol fl y més viu que una guilla,
diu que hi han urpes de cranch
sota uns guants de cabritilla.

FRANCESCH SITJAR Y CARREU

Si la cara vos sembla un xich isarda
no ho estranyeu,
que al Pirinéu,
en quins vessants En Sitjar va criarse,
encare hi ha llevós
del home primitiu company del ós.

La recepción de lo nuevo

Por Juan Jesús Aznar

Hace siete años, como pasa el tiempo, escribí un guión para un vídeo: **La recepción de lo nuevo**. El documental narra el proceso vital que había llevado a los señores Padrosa a convertir su colección de máquinas de escribir y de coser en un museo, el Museu de la Tècnica del Empordà (MTE). Tarea nada fácil dada la discreción de este matrimonio figuerense. Resumir, treinta años de la vida de dos personas, en unos pocos minutos, tiene su enjundia, hacerlo, además, con personas que han hecho de la sencillez una de sus señas de identidad dificulta todavía más el resumen, máxime, si se debían enlazar los motivos personales y la trayectoria vital de los coleccionistas con la historia de la revolución industrial. Sea como fuere, gracias a aquel guión se inició el camino público de un museo que alberga la mecánica de los objetos e intenta divulgar la ciencia y la tecnología de nuestros días, por resumir dos de las actividades más emblemáticas de nuestro trabajo.

Museu de la Tècnica del Empordà
Foto : Web del Museu

Un paseo por la historia del MTE

El museo se inauguró en junio de 2004. Trascurridos unos meses, se organizó el primer ciclo de conferencias, para ello, se buscó a conocidos y amigos para que compartieran sus conocimientos sobre los objetos que albergaba el museo: "historia del reloj, de la aviación, de la técnica aeronáutica, de la automoción, y, si la memoria no me falla, de la fotografía y el cine". En cada una de las ponencias se buscó la relación con la historia de la ciudad de Figueres. Concluido el ciclo, nos sumergimos en el ámbito de la divulgación científica. Ampliamos horizontes y contactamos con la delegación de la NASA, en España. Nos presentamos, también, en el Consejo Superior de Investigaciones Científicas, CSIC, y tuvimos la inmensa fortuna de que nos recibiera y atendiera Pilar Tígeras, Directora del Área de Cultura Científica del CSIC, en aquellos días. Ella y Jaime Pérez del Val nos ayudaron a programar el II Ciclo de Conferencias del MTE, des-

de entonces, años tras año, hemos organizado los sucesivos ciclos de conferencias del museo: el próximo 15 de septiembre de 2011 inauguraremos, en el Teatre Jardí de Figueres, el VIII Ciclo de Conferencias del MTE-CSIC.

Volvamos a la cronología. Terminada nuestra primera experiencia divulgativa y aprovechando que nuestra fundación es el retorno social del Grup Padrosa, le pedimos un camión a la familia para convertirlo en un museo móvil y recorrer todas las comarcas de Girona, e incluso, logramos exhibir este museo sobre ruedas en Barcelona. Felices, por los resultados, ideamos actividades como "Música y Ciencia, Cine y Ciencia, Teatro al MTE". Con el segundo ciclo de conferencias del MTE iniciamos una colaboración con la emisora de televisión local, Canal Nord, cuya concreción fue el programa de divulgación científica "Número Pi", el tercer capítulo, de la primera temporada, fue elegido por votación popular como finalista de los premios Zapping de la Asociación de Telespectadores de Catalunya.

Nuestra irrupción en la escena cultural de la ciudad de Figueres se iba consolidando. Pero, tanta fiebre creadora tenía que ser encauzada y reforzada. Nuestra primera exposición fue "Vivir en el espacio" (la misma, fue posteriormente recogida por el Instituto Nacional de Técnica Aeroespacial, INTA, y durante tres años recorrió toda la geografía del Estado Español), a la que siguió nuestra colaboración en una idea maravillosa de Marcela Lieblich, una profesora de investigación del CSIC, que se le ocurrió anar las visiones de un científico, un literato y un pintor y crear con ello la exposición "Ciencia y Sugerencia". Cuando la expusimos en el MTE, añadimos a la misma, unas interpretaciones de unos escolares del colegio Montessori, de Girona, un recital musical basado en la historia de la poesía española y un recital de poemas, entrañable e íntimo. Quisimos con ello, a nuestra manera, reivindicar una sola cultura. Nuestro objetivo era y es aprender, comprender y saber y por añadidura, transmitir lo aprendido.

Museu de la Tècnica del Empordà
Foto : Web del Museu

Exposiciones de producción propia o por encargo de la Fundació Caixa de Girona estuvieron dedicadas a las máquinas de escribir y coser, con posterioridad el abanico expositivo se fue completando con las muestras dedicadas a la divulgación científica, desde la fotografía científica a la nanotecnología y de la ciencia a la técnica de los carpinteros de ribera en el diseño de embarcaciones. Así, hasta llegar a nuestra última exposición que hemos coproducido con la Casa de Cultura de la Diputació de Girona y la Càmbra de Comerç de Girona y el pasado mes de enero fue expuesta con el nombre "Força Ciència".

El inicio del camino pedagógico

Cuando el MTE elaboró su primer plan estratégico, incluyó en el mismo una filosofía, una manera de hacer que tenían que ser los compañeros de viaje de los objetivos que nos habíamos marcado. Dicha filosofía se puede resumir de muchas maneras y con muchas palabras, no obstante, creo, que la mejor manera de sintetizar nuestro pensamiento es una frase de José María Valverde: "Hacer y estar antes que decir". Así, creamos las Bases de la Acción Cultural (BRAC), verdadera guía del camino pedagógico emprendido. Cuando se habla del arte de enseñar y de la alegría implícita que conlleva, se cita a Comenius, nosotros también y añadimos una reflexión del director de cine Roberto Rossellini: "Un espíritu libre no debe aprender como un espíritu esclavo". Con esas reflexiones comenzamos a hacer "Del mar a la biblioteca", Movilab o "Les màquines tornen" por citar las últimas y actuales propuestas pedagógicas que hemos desarrollado. La primera tendrá continuación este próximo curso e irá de biblioteca en biblioteca por todas las comarcas de la provincia de Girona. Movilab ha concluido su primera vuelta a España, incluidas las islas Canarias y Baleares, ha cumplido con el propósito de llevar la divulgación científica a todos los rincones de la geografía del Estado Español. "Les màquines tornen" ha sido un gozoso experimento con niños de sexto de primaria, un esfuerzo para divulgar, dar a conocer el trabajo científico y sus métodos y hacerlo de manera divertida y transmitiendo pasión a los niños que han participado en estas actividades fue nuestro objetivo. Estas actividades han supuesto la consolidación de parte de nuestra filosofía: cooperar. En todas estas acciones de divulgación científica hemos contado con compañeros de viaje sin los cuales no habría sido posible alcanzar nuestros objetivos (en nuestra página web: mte.cat, hay información detallada de

ilusión y, por encima de todo, ganas de aprender.

Por último, supongo que tengo cierta obligación moral de hacer pública mi opinión sobre la divulgación científica. Voy a intentarlo. Durante este tiempo he tenido la suerte de tratar con un buen número de personas que dedican su vida a la investigación científica. De todos y cada uno de ellos he aprendido a hablar con pasión de los logros de la ciencia y lo mucho que aporta el trabajo científico al bienestar y desarrollo de nuestras sociedades. He aprendido, también, que no se debe mezclar el espíritu científico (el discurso del método) con el espíritu religioso (una virtud teológica). He aprendido que los artículos publicados en revistas científicas son importantes y necesarios para el prestigio de nuestra Ciencia, pero, sólo son una parte del trabajo científico, como lo es, igual de importante, la necesidad de divulgar ciencia. Llegados a este punto es fácil resaltar la importancia de la divulgación con un ejemplo muy simple: si conocemos qué reporta la labor de la investigación a nuestro PIB, a nuestra calidad de vida, a nuestra independencia tecnológica o al famoso I+D+i, sabremos que supone el trabajo científico en nuestra sociedad y, más importante todavía, podremos poner en valor su aportación.

Y, a modo de despedida, lo más importante: las personas. Todo el trabajo que hacemos en el museo es posible por la pasión, la dedicación y el empeño que ponemos para que la recepción de lo nuevo llegue al mayor número de niños, hombres y mujeres.

Museu de la Tècnica del Empordà
Foto : Web del Museu

estos eventos). Por último, este curso pasado hemos colaborado en un proyecto de cristalografía con un instituto de Rosas. Ver la ilusión de unos estudiantes de bachillerato por la ciencia es la mejor recompensa a nuestro trabajo.

Resumir nuestra actividad es sencillo: vocación, entrega,

A l'ombra

Per Sara Aliaga Rodrigo

Aquest espai vol "il·luminar" objectes, racons, elements i tot allò que forma part del patrimoni de Cerdanya i que estan... a l'ombra.

L'infern de Sant Climent de Talltorta

L'església de Sant Climent de Talltorta està localitzada en el petit nucli del mateix nom dins del municipi de Bolvir, allà on es troben el riu Segre i el riu Querol o Aravó.

La documentació antiga ens diu que tota aquesta zona va estar profusament poblada en temps passats. Tenim constància documental dels llogarets, ara desapareguts, de Santa Fe de Talltorta, Sant Grau de Talltorta i Sant Climent del Soler, tots ells amb les seves respectives esglésies; però no tenim cap referència de Sant Climent de Talltorta abans del 1667, any de la seva construcció. Les excavacions realitzades a l'absis han posat al descobert uns murs que podrien ser els basaments d'un edifici anterior possiblement romànic, no obstant això, no es pot assegurar que aquestes restes pertanyin a l'antiga església de Santa Fe de Talltorta, la desaparició de la qual (segons la documentació) coincidiria per les dates amb la construcció de Sant Climent de Talltorta, però no així la seva localització.

L'edifici presenta una planta rectangular d'una sola nau amb tres capelles laterals (dues al mur de tramuntana), una capella petita al mur de ponent, la sagristia i la torre del campanar a migdia que fa de capella lateral. Està capçat a llevant per un absis pentagonal i té a ponent un bonic cor que reposa sobre un embigat de fusta. L'absis i la nau estan coberts amb volta d'ogives.

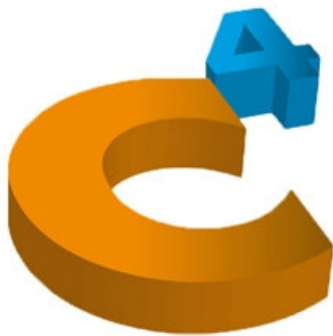
Però, Sant Climent de Talltorta seria una església més d'època tardana sinó fos per les seves pintures murals. Datades en el segle XVIII, han estat un dels descobriments més importants dels darrers anys a Cerdanya. Cobreixen completament la volta de l'església amb representacions d'escenes del Nou Testament, motius florals i arquitectònics. Han estat completament restaurades i són una joia artística d'aquest període, un període que s'ha de posar en valor davant del fort predomini que té el romànic a la nostra comarca.

D'entre totes les escenes del Nou Testament pintades vull destacar una: l'infern.

No faré gaires comentaris, vull deixar parlar a l'artista i aplaudir-lo per la seva modernitat i lucidesa; dir-li que en el segle XXI les coses no han canviat gaire, que la corrupció segueix invariable i intocable en certs estaments socials. Només recordar-vos que aquesta escena del Judici Final, on reis, bisbes, capellans i monges cremen a l'infern està pintada dins d'una església, la de Sant Climent de Talltorta.

És potser, el rostre que ens mira de dins de les flames, l'autoretrat del valent artista anònim, conscient que la seva denúncia el portarà a l'infern?

Club de Ciència i Cultura de Cerdanya

El **C⁴**, **Club de Ciència i Cultura de Cerdanya**, és una iniciativa del Grup de Recerca de Cerdanya per promocionar la recerca, la divulgació científica i la promoció de la cultura ceretana i pirinenca mitjançant un sistema de microaportacions particulars per poder desenvolupar el projecte divulgatiu i de recerca que capitaneja el Grup de Recerca de Cerdanya.

Fer-te soci del **C⁴** et permetrà obtenir informació de primera mà de les novetats del món de la recerca i la cultura generades pel Grup de Recerca de Cerdanya i tots els projectes que fomenta i participa l'associació i les entitats amb les quals col·labora.

El Grup de Recerca de Cerdanya és una associació sense ànim de lucre que organitza activitats culturals i científiques gratuïtes i obertes a tothom principalment en l'àmbit natural de la comarca de la Cerdanya.

Avantatges de fer-te soci del **C⁴**:

- **Agenda d'activitats**: Rebràs puntualment l'agenda d'activitats del Grup de Recerca de Cerdanya i de les entitats que hi col·laboren directament al teu correu electrònic.
- **Sortejos**: Participaràs automàticament a diferents sortejos de llibres d'interès pirinenc signats per l'autor o lots de llibres.
- **Revistes del Club C⁴ i el GRC**: Rebràs avisos de la publicació de les revistes en línia "Ker" i "Querol", editades pel Grup de Recerca de Cerdanya.
- **Butlletí del Club C⁴**: El rebràs cada mes amb totes les novetats i activitats del Grup de Recerca. I si ho prefereixes, també ho pots consultar en format digital a la nostra pàgina web.
- **Web del GRC**: Per estar informat en tot moment de l'oferta cultural que t'ofereix el Grup de Recerca a través del C⁴, et recomanem que visitis regularment la nostra pàgina web, on sempre hi trobaràs la informació, la programació i les ofertes culturals més actualitzades.
- **Compromís social del C⁴**: Col·laboraràs amb la quota d'associat en la divulgació científica i cultural de Cerdanya i la incentivació de projectes de recerca sobre la comarca i el seu entorn.

La quota anual de soci és de 30€.

Omple la butlleta amb les teves dades i rebràs el teu carnet físic en un termini de 2 mesos directament a casa teva.

Butlleta d'inscripció

Nom: _____ Cognoms: _____

Adreça: _____

Població: _____ C.P.: _____ Província: _____

Telèfon: _____ E-mail: _____

Data de Naixement: _____ NIF: _____

Dades bancàries

Titular: _____

Banc/Caixa: _____

CCC: _____ - _____ - ____ - _____

Data _____ i _____ signatura: _____

Podeu enviar aquesta butlleta per correu electrònic a l'adreça grup@recercacerdanya.org o bé dipositar-la a l'urna que trobareu a les nostres activitats.

Política de protecció de dades personals

Per tal de complir l'article 21 de la Llei de serveis de la societat de la informació i del comerç electrònic, que prohibeix l'enviament de comunicacions comercials mitjançant correu electrònic que prèviament no hagin estat autoritzades pels destinataris, i de la Llei Orgànica 15/1999 de protecció de dades de caràcter personal, l'Associació Grup de Recerca de Cerdanya entén que, en el moment d'emplenar aquest formulari, l'usuari es considera suficientment informat de les finalitats de la recollida de les seves dades personals i del tractament que se'n derivarà. Llevat d'indicació expressa en sentit contrari, aquestes dades s'integraran als fitxers de l'Associació Grup de Recerca de Cerdanya per al seu tractament amb les finalitats que s'indiquin en cada cas. Els interessats podran exercir els seus drets d'accés, rectificació, oposició i cancel·lació adreçant-se a la Secretaria de l'Associació Grup de Recerca de Cerdanya (grup@recercacerdanya.org).

